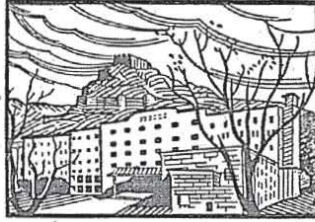

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH - COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt: XVI, Sayı: 3-4

Eylül - Aralık 1958

İÇİNDEKİLER

- MEHMET ALTAY KÖYMEN.... — Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu III. (1 - 66 S.).
- FURUZAN KINAL..... — Kargamış şehri tarihi hakkında. (69 - 76 S.).
- ŞERAFETTİN TURAN — Marcus Aurelius tercümesi hakkında Hammer'in II. Mahmud'a bir mektubu. (79 - 82 S.).
- SAMİ N. ÖZERDİM — Prof. Orhan Burian (1914-1953) Bibliyografyası. (83 - 95 S.).
- MUHADDERE N. ÖZERDİM ... — Uygurlar devrinde Turfan-Karahoco şehrinde evler. (97 - 123 S.).
- REFAKAT ÇİNER — Gaziantep çevresinde Paleolitik buluntular. (125 - 1285 S.).
- FARUK SÜMER..... — X. Yüzyılda Oğuzlar. (131 - 162 S.).
- MUBAHAT TÜRKER — Fârâbî'nin bazı mantık eserleri. (165 - 286 S.).
- TALİP YÜCEL — Akarsularımızın rejimiyle ilgili bazı meseleler. (287 - 300 S.).
- SEVİM TEKELİ — Nasirüddin, Takiyüddin ve Tycho Brahe'nin rasat aletlerinin mukayesesi. (301 - 393 S.).

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH.COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XVI. Sayı: 3-4

Eylül-Aralık 1958

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

III

Yazan

PROF. DR. MEHMET ALTAY KÖYMEN

7. SULTAN MESUD'UN SELÇUKLULAR ÜZERİNE BİZZAT YÜRÜMESİ VE GALİBİYETİ

Naklettiğimiz, tahlil ve tefsirini yaptığımız bu mektup Sultan Mesud üzerinde ne tesir yapmıştır? Bunun neticesi olarak, o, Selçuklulara karşı ne tedbir almıştır?

Mektubu okuyan Sultan Mesud "yerinden sıçramış", fakat o anda bir şey söylememiştir. Söyliyecek bir şey bulamadığı anlaşılıyor.

Gazneli hükümdar, hâdise hakkındaki ilk tefsirini, ertesi gün yapmıştır. Sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr'a "görüyor musun, bu Türkmenler işi nereye vardı?" demiştir. Bu tefsiri ile Türkmenler meselesinin çok büyümüş olduğunu hükümdar kabul ediyor demektir. Ebû Nasr, hükümdarı teselliye çalışmıştır.

Alınan tedbirlere gelince, Muvaffak müstesna, Sultan Mesud, Kadı Sâid'e ve diğer ileri gelenlere mektuplar yazdırmış ve 50.000 atlı ve piyade, 300 fil ile derhal hareket etmek üzere bulunduğunu, *Horasan* (Türkmenlerden) temizleninceye kadar *Gazne*'ye dönmiyeceğini bildirmiştir. Sultan'a göre, bu mektupları alan *Nişâbur* ileri gelenleri sevinecekler ve o kavme tamamiyle gönül bağlamıyacaklardır¹.

* Bu yazı serisinin I. ve II. kısımları aynı derginin XV. cilt, 1 - 3 sayısında (s. 97 - 191) ve XV. cilt, 4 sayısında (s. 1 - 107) çıkmıştır.

¹ *İbnü'l-Esir*, ayn. yerler.

Görülüyor ki, Sultan Mesud, *Nişâbur* halkının Selçuklulara gönül rızasıyla itaat etmemiş bulunduğu kanaatindedir. Yine bu mektuptan anlaşılıyor ki, o Selçuklu meselesini halledeceğinden hâlâ emindir. Bu maksatla *Gazne'den* hareket etti (7 Ekim 1038-4 Muharrem 430 Cumartesi). Yolda, *Belh* ve *Toharistan* taraflarında bulunan vezirden gelen mektupta, Karahanlı prenslerinden Börü Tekin'in yaptığı istilâ ve yağma hareketlerinden bahsediliyor ve *Huttelân'a* doğru istilâsına devam ederse, hükümdarın nezdine dönmesine müsaade edilmesi talep ediliyordu. Zira ona göre, kendisi için *Toharistan'a* gitmek imkânsızdı. Çünkü Subaşı'nın *Sera'ıs* mağlubiyetinden sonra herkesin başında (istiklâl) rüzgârı esmeğe başlamıştı.

Hükümdar gelen bu mektuptan müteessir olmuş ve o tarafa gelmekte olduğunu bildirmiştir. Görülüyor ki, o Selçuklulara karşı sefere çıkmış iken yarı yolda plânını değiştirmiş, Börü Tekin üzerine yürümeğe karar vermiştir. Hükümdara göre ilk defa Börü Tekin'i yakalamak lâzımdır. Bu hususta ileri sürdüğü mucip sebep şudur: Börü Tekin başka hiç bir tarafa hücumla cüret edememektedir¹. Bu sebeple Gazneliler devleti arazisine gelmiştir. Çünkü bu taraf daha zayıftır. Sonra gidecek yeri kalmıyan her kaçkın, buraya (onun arazisine) gelmektedir.

Görülüyor ki, Sultan Mesud daimî bir aşağılık duygusu içindedir. Kuvvetli olduğunu göstermek için de derhal plânını değiştirmeye hazırdır.

Bu görüşünde dikkatimizi çeken bir nokta da, onun Börü Tekin'in hareketiyle Selçuklu hareketini aynı mahiyette telâkki etmesidir.

Mesud'un, *Amuderya* kenarında kâin *Velvaliç*² kasabasına geldiğini (23 Ekim 1038-20 Muharrem 430 Pazartesi) öğrenen rBörü Tekin, vezire, hükümdarın nezdine gelmek istediğini yazmak suretiyle, Mesud'a itaatını arzetmiş ve yapılan yağmaların malûmatı dışında vukubulduğunu bildirmiştir. Vezir, hükümdara yeni şartların icap ettirdiği şekilde bir plân teklif etmiştir. Ona göre, Börü Tekin'in teklifi kabul edilmeli, elçisi gelmeli, sözleri dinlenmeli, tatmin edici bulunursa, Börü Tekin'i huzura davet etmeli, okşamah ve kendisiyle anlaşma yapılmalıdır. Cesur ve kahraman olan ve elinde kuvvetli bir ordu bulunan Börü Tekin'i, Türkmenlere karşı göndermelidir. Zira o Türkmenlere karşı nasıl savaşabileceğini daha iyi bilir. Hükümdar *Belh'de* ihtiyat kuvveti (*mâyedâr*) olarak ikamet etmelidir. (Diğer taraftan) Sipahsâlâr (Ali), *Merv* tarafına, büyük Hâcib (Subaşı), *Herat* ve *Nişâbur* tarafına gitmeli, hasımlara vurmalıdır. Böylece (Selçuklular) mağlup edilerek *Ceyhun*

¹ *Sultan Mesud'a*. göre, onu kardeşi *Aynu'd-devle* kabul etmemektedir. *Ali Tekin'in* oğlundan korktuğu içia onun vilâyetinin etrafından geçememektedir. Keza *Çağâniyân valisinden* de çekinmektedir. Bk. *Beyhakî*, nşr. *Ganî*, s. 558: *Nefisi*, s. 679. *Börü Tekin ve Aynu'd-devle* hakkında kâfi olmamakla beraber, şimdilik bk. O. *Pritsak*, *Karahanlılar*, Türk. İ. A.; Alm. tere.; *Die Karachaniden*, Der İslam, XXXI, (1953) s. 36 vdd.

² Bak. Le Strange, *ad. geç. eser*, s. 428. Burada *Vervalic* olarak geçmektedir.

sahilleri tutulduktan sonra kendisi de (Börü Tekin) *Hârezm'in* fethine memur edilmelidir.

Görülüyor ki, İranlı vezir, hükümdarın Börü Tekin üzerine yürümesini doğru bulmadığı gibi, onu Selçuklulara karşı kullanmak siyasetini takip etmek niyetindedir. Bunun, aynı zamanda hükümdara itimadsızlık mânasına geleceği meydandadır. Ona göre, hükümdar Selçuklu meselesini halletmek kudretine malik değildir.

Hükümdar bu plâni şiddetle red etmiş ve bu işleri bizzat yapmak maksadiyle buralara geldiği söylemiştir. Ona göre, kendi başlarında bulunmazsa, ordu iş yapmamaktadır. Kendisi başlarında bulunursa, isteseler de, istemeseler de, önünde can vereceklerdir. Yine hükümdarın telâkkisine göre, Börü Tekin Türkmenlerden daha kötüdür. Zira fırsat düşkünüdür. *Huttelân'ın* büyük kısmını yağma etmiştir. Eğer kendisi bir az daha geç gelmiş olsaydı, o havaliyi harap edecekti. Binaenaleyh kendisi ondan intikam alacaktır. Onun işini bitirdikten sonra başkaları evvelâ üzerine yürüyecektir.

Bu ifadeden istidlal ettiğimize göre, vezirin ne demek istediğini anlayan hükümdar muvaffakiyetsizliğin şahsından ileri geldiği tezini red etmekte ve mesuliyeti orduya yüklemektedir. Ordu ise, kendi başında bulununca mutlaka harp edecektir.

Diğer taraftan, yine Sultan Mesud, Börü Tekin'in uzlaşma teklifini kabul ederek, onu Selçuklulara karşı kullanmak fikrine yanaşmak şöyle dursun, hâlâ ona tenkil ve tedibi lâzım gelen bir düşman nazariyle bakmaktadır. Selçuklu meselesi dolayısıyla Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartlardan istifade ederek, yağmalarda bulunmasını Sultan Mesud hiç afedememektedir. Bu sebeple Börü Tekin hükümdara göre Selçuklulardan daha fenadır.

Bu toplantıda bulunan askerî erkân (*sipahsâlâr, büyük hâcib ve kumandanlar*) da söz almışlar ve Börü Tekin'in hırsızlık yaptığını, kendisine hükümdarın bizzat sefer yapmasını icap ettirecek kadar ehemmiyet vermek için sebep bulunmadığını söylemişler, nihayet kendi vazifelerinin ne olduğunu sormuşlardır. Görülüyor ki onlar, hükümdarın sözlerinden, kendilerine itimadsızlık beslediğini farketmişlerdir. Şimdiye kadar yaptıklarına göre bu noktada hükümdara hak vermemek imkânsızdır. Bu suretle bu meselede sivil teşkilât mensupları ile askerî teşkilât mensupları birleşmiş oldular. Mesud- müşterek cephe karşısında gerilemiş, oğlu Mevdud'un gönderilmesini teklif etmişse de, vezir, bunun da doğru olmadığını söylemiş, neticede bir kumandanın gönderilmesine karar verilmiştir ve sipahsâlâr Ali tavzif edilmiştir. Börü Tekin, gönderilen bu kumandana mukavemet göstermeksizin çekilip gitmiştir. Hükümdar takibine müsaade etmemiş ve *Belh'e*, nezdine gelmesini emretmiştir. (Hükümdarın *Belh'e* gelişi: 16 Kasım 1038-14 Sefer 430 Perşembe).

Bu kumandan, hükümdara verdiği şifahî izahatta, Börü Tekin'in takibine müsaade edilmesinin daha doğru olacağını, zira kafasında hep fesad bulunduğunu söylemiş ve kendisinden ve ordusundan zahmet gören *Huttelân* halkının sarfettiği sözleri, nakletmiştir ki, ehemmiyeti dolayısiyle aynen alıyoruz:

"Selçukluların *Horasan'ı* aldıkları bir zamanda, (*Gazne* ülkerini istilâya) o daha lâyiktir. Zira kendisi melikzâdedir"¹.

Ertesi gün vezir ve âyân ile gizli bir toplantı (*halvet*) yapan hükümdar, Börü Tekin işini öne almanın kendisi için farîze olduğunu söylemiştir. Vezir ses çıkarmamış, ısrar karşısında da şunları söylemiştir:

"Cenk işi nâziktir. Bu hususta ileri gelen silâh ehli (*hudâvendân-ı silâh*)nin söz söylemesi, bendelerinin bu meselelerde söz söylememem lâzımdır. Zira bendelerinin sözü hükümdara hoş gelmiyor". Sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr'ın ısrarı üzerine vezir, böyle su döküldüğü zaman buz olduğu bir zamanda ordu sevk etmenin doğru olmadığını, zira seferin ya ilk baharda (*nevruz*), yahut da buğdayın olgunlaştığı bir zamanda yapılabileceğini, önlerinde daha mühim bir işin bulunduğunu, böyle bir zamanda Börü Tekin ile meşgul olmanın ise hiç doğru olmadığını beyan etmiştir. Ona göre, bu işi Çâgâniyân valisi ile Ali Tekin oğullarına havale etmelidir. Bu suretle hem iş görülür, hem de bir felâket (*âsîbi*) baş gösterirse, onlardan birine olur. Gazneli askerlerine bir şey olmaz. Demek ki, hükümdar ancak Selçuklu meselesi ile meşgul olmalıdır ve onlara göre, Mesud ancak bu işi halledebilir.

Toplantıda bulunan devlet erkânı bu fikirleri tasvip ettiği halde, hükümdar kararında ısrar etmiştir.

Halbuki bu sırada "türlü türlü haberler geliyordu. Her gün yeni bir bozukluk, 9 sene zarfında akla gelmeyen işler mükerreren husule gelmişti. Ve sonu (*akıbet*) şimdi meydana çıkıyordu. İşin hayrete şayan olan tarafı şu idi ki, hükümdar istibdaddan hâlâ vaz geçmiyordu". İşte umumî kanaat bu merkezde idi.

Sultan Mesud, *Tirmiz* istikametinde *Belh'i* terk etti (19 Kasım 1038-19 Rebiülevvel 430). Çâgâniyân bölgesinde vezirden bir mektup aldı (8 Ocak 1039-9 Rebiülahir 430 Salı). Bunda bildirildiğine göre, Dâvud, kuvvetli bir askerî kıta ile (*leşkeri-i kavî*), "*Cuzcânân* (*Guzgânân*) üzerine yürümüştür. Hedefi *Ceyhun* kenarına ulaşmaktır. Maksadının (ordunun geçtiği) köprüyü yıkmak olduğu görünüyor. Bu suretle suya (*Ceyhun*) kadar (her yeri kolaylıkla) alacak ve büyük bir fesad çıkaracaktır. Vezir (bu mektubu ile) gereken tedbirin alınması için (hükümdara durumu)

¹ Bu sözleri Börü Tekin'in mi, yoksa, yağmaya uğrayan *Hu t telân* halkının mı söylediği pek tayin edilemiyor. Naşir Dr. Ganî'ye göre, bu sözleri söyleyen *Huttelân* halkıdır (Bk. Beyhakî, s. 65a). Ayrıca bk. nşr. Seyyid Ahmed Edib, s. 568. S. Nefisî'ye göre ise, bizzat Börü Tekin'dir. (bk. Beyhakî, s. 585. Naşir M orley de bu sonuncuya uymaktadır. Bk. s. 703).

bildirmiştir. Zira, ona göre, bu çetin bir derddir. Eğer Dâvud, köprüyü yıkarsa, bu, itibar ve şeref kırıcı bir hareket (*âbrihtegî*) olur.

Bu mektubu okuyan Sultan Mesud, derhal dönmüş (12 Ocak 1039-12 Rebiülahir 430 Cuma), *Tirmiz'e* (26 Ocak 1039-26 Rebiülahir 430 Cuma), oradan *Belh'e* gelmiştir (28 Şubat 1039-2 Cemaziyelahir 430 Çarşamba). Fırsatı ganimet bilen Börü Tekin, yolda ordu ağırlığının bir kısmını vurmıştır¹.

Selçukluların uyanıklığı dikkati çekmektedir. Mesud'u adını adım takip etmektedirler. Buna mukabil Mesud da onlardan korkmaktadır.

Bu sırada *Nişâbur'dan* mektuplar gelmiştir (6 Mart 1039-7 Cemaziyelahir 430 Pazartesi). Bunlara göre Dâvud, kardeşi Tuğrul'u görmek üzere buraya (*Nişâbur'a*) gelmiş ve orada *Şadyâh* köşkünde 40 gün kalmıştır. Tuğrul, kendisine 500 dirhem mükâfat (*silat*) vermiştir. Bu ve diğer sarf edilen paraları Buzgân sâlârı Ebu'l-Kasım tedarik etmiştir.

Sonra Dâvud *Nişâbur'dan Serahs'a* dönmüştür. Bu arada *Cüz-cânân'a* gelmek niyetindedir.

Bunu müteakip gelen haberde (9 Mart 1039-10 Cemaziyelahir 430) Davud'un kuvvetli ve mücehhez bir ordu ile *Tâlikan'a* geldiği bildiriliyordu.

Diğer bir haberde ise (16 Mart 1039-16 Rebiülahir 430 Perşembe) onun *Fâryâb'a* geldiği ve buradan süratle *Şuburkan'a* gideceği, gittiği her yeri yağma ettiği ve (halkını) öldürdüğü bildiriliyordu.

Görülüyor ki, Davud'un harekâtı dikkatle takip edilmekte, fakat, kendisine karşı hiç bir tedbir alınmamaktadır. Gazneliler devleti atalet içindedir. Bunu en iyi şekilde şu hâdise tebarüz ettirmektedir :

Bir gün (18 Mart 1039-18 Rebiülahir 430) geceleyin 011 Türkmen atlısı hırsızlık için tâ Sultan'ın ikamet ettiği bahçenin yanına kadar geldiler;

dört Hind piyadesini öldürdüler; buradan *Kunduz* yakınına döndüler. Filleri orada tutuyorlardı. Bir fil gördüler. Üzerinde uyumuş bir çocuk vardı. Bu *Türkmenler* geldiler, fili sürdüler. Şehirden bir fersah gidince, çocuğu uyandırdılar ve, "fili daha çabuk sür, sürmezsen seni öldürürüz" dediler. Çocuk: "baş üstüne" dedi ve sürmeğe başladı. Atlılar arkadan geliyorlardı Mızrak vuruyorlardı. Gündüz olunca, uzun bir mesafe aşmışlardı. Fili *Şuburkan'a* getirdiler. Dâvud atlılara mükâfat verdi ve fili, *Nişâbur* tarafına götürmelerini söyledi. Bundan dolayı Gaznelilerin adı kötüye çıktı. Zira "bu adamlar o kadar gaflet içindeler ki, muhalifler fil (bile) sürüp götürebiliyorlar" dediler. Ertesi gün bunu haber alan Sultan Mesud, çok müteessir oldu. Fil bekçilerine çok çıkıştı. Onlardan

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 565-6; nşr. S. Nefisî, s. 688-9

fil bedeli olarak 100.000 dirhem almalarını, Hindli fil bekçilerinden bir kaç tanesini dövmelerini emretti."¹

Bu hâdiseden 13 gün sonra (19 Mart 1039-20 Cemaziyelahir 430 Pazartesi) Davud'un hâcibi olan Altı² adlı bir Türkmen 2000 atlı ile *Belh* kapısına geldi: *Bend-i kâfirân* denen bir yerde durdu ve iki köyü yağma etti. Bu haber şehre gelince, Sultan Mesud müteessir oldu. Zira atlar *Dere-i Giz'de* ve büyük hâcib (subaşı), onların başında idi. Hükümdar kuşanmak için silâh istedi. Has gulâmlariyle atlandı. Sarayda (*dergâh*) büyük bir heyecan ve telâş başladı. Vezir ve sipahsâlâr geldiler ve "Efendimizin ömrü uzun olsun. Ne oldu ki, efendimiz silâh istiyor? Öncü olarak (bir kumandan) gelmiştir. Onun gibi (onun derecesinde) bir kimseyi göndermek lâzımdır. Eğer daha kuvvetli ise, sipahsâlâr gider" dediler.

Hükümdar, "ne yapayım, bu hamiyetsiz askerler iş yapmıyorlar" cevabını verdi. Nihayet bir hâcibin gönderilmesine karar verildi. Arkasından mütenekkiren sipahsâlâr gitti. Savaşa tutuştular. Şiddetli bir harp oldu. İki taraftan bir kaç kişi öldürüldü ve yaralandı. Gece olunca Altı döndü; Ulyâ-âbâd'a geldi ve olup biteni Davud'a bildirdi. Davud'un kendisi *Şuburkan'dan Ulyâ-âbâd'a* geldi (Bu haberin *Behl'de* bulunan hükümdara gelişi: 21 Mart 1039-22 Cemaziyelahir 430 Perşembe). *Ulyâ-âbâd'da*. trampet ve boru sesleri yükseliyordu. Sultan, ordunun hazırlanmasını emretti.

Sultan, *Belh'den* hareket ederek (29 Mart 1039-1 Recep 430 Perşembe) *Pul-i Kârvân'a*, indi. Askerleri geldi. Onları harp nizamına soktu. Nihayet muhalifler de çöl tarafından gelerek *Ulyâ-âbâd* sahasında güründüler (7 Nisan 1039-9 Recep 430 Cumartesi). Sultan yüksek bir yerde durdu. O, dışı bir fil üzerinde idi. Ordu harbe tutuştu. Herkes, (Dâvud) ne cesur bir adam ki, kardeşi, kavmi ve ileri gelenler (*ayan*) olmadığı halde, bu büyüklükte bir padişahla yüz yüze gelmiştir" diyordu.

Her iki taraf da şiddetli savaş yapmıştır.

Kendi ifadesine göre, meydan muharebesini hayatında ilk defa gören müellifimiz Beyhakî de, kuşluk zamanı olmadan, Gazne ordusunun hasımları yenivereceğini sanmıştır. Zira diğer türlü sınıflara mensup asker müstesna, 6000 saray gulâmı bulunuyordu. Zannının hilâfına olarak, Selçuklular dayanmaktadır. Yine onun müşahedesine göre, meydanda 500 den daha az atlı savaşıyordu. Geri kalan asker seyrediyordu. Savaş eden bir kıta yorulunca, başka .dinlenmiş bir kıta savaşa giriyordu. Bu suretle öğle namazına kadar savaş devam etti.

Neticeye yarılmmasından canı sıkılan hükümdar, at istedi, silâh kuşanarak, filden (indi), ata bindi. Beydogdu'dan talep ettiği bin gulâm

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 567; nşr. S. Nefisî,'s. 690-1. Ayrıca bk. -İbnü'l-Esîr, IX, 428. Bu hâdisde, Selçuklulardan bahseden hemen hemen bütün kaynaklarda vardır.

² Bunun Alplı olması pek mümkündür.

muharip ve diğer askerlerle bizzat hücumla geçti. «Hasım»lar, bozguna uğratıldı. Onlardan bir kaç kişi öldürüldü ve 20 kişi esir edildi. Diğerleri dağılarak çöl tarafına gittiler. Sultanın askerleri bozguna uğrayanları takip etmek istediler. Sultan bırakmadı. Sultanın fikrine göre, çölde takibe girişmek tehlikelidir. Maksat, hepsini mağlup etmektir. Bu gelmiş olanlar, zaferi gördüler.

Bir ay sonra casusların ve habercilerin gönderdikleri raporlarda, Selçuklu şeflerinin, bu hükümdarın yaptığı savaş karşısında bir kim-senin durmasının imkânsız olduğunu, bozgunun sonra takip edilselerdi, işlerinin kötü olacağını bildirdikleri söyleniyordu.

Alınan esirleri getirdiler, sorguya çektiler. Onlar Davud'un, Tuğrul'un rıza ve fermanı olmaksızın bu tarafa geldiğini söylediler. Sultan Mesud, esirlere iyi muamele etmiş, onlara yiyecek verilmesini emretmiş ve serbest bırakmıştır¹.

Öyle görünüyor ki, Dâvud, bir keşif hareketine çıkmış, bu maksatla Sultan Mesud'un yakınlarına kadar sokulmuş ve bu savaşı yapmıştır. Bu savaş, Gazneliler devletinin, zannettikleri kadar zayıf olmadığını Selçuklulara göstermiş olsa gerek. Davud'un bu savaştan aldığı dersleri aşağıda bahis mevzuu edeceğiz.

Diğer taraftan bu savaşın, Gazneliler ordusunun moralini yükselttiği hakkında kaynakta hiç bir kayıt yoktur. Öyle görünüyor ki, bu muzafferiyet, tabii bir netice olarak telâkki edilmiştir.

Maamafih savaştan sonra Sultan Mesud'un düşman istikametinde yola çıkması, bu zaferin gerek hükümdarı, gerekse orduyu cesaretlendirdiği şeklinde telâkki edilebilir. Gerçekten Sultan Mesud, *Saraks'a* gitmek üzere *Belk'den* hareket etti (14 Mayıs 1039-15 Şaban 430 Salı). Emrindeki ordu ile karşılıklarına çıkacak bütün Türkistan (ordularının) mağlup edileceği söyleniyordu. Buna rağmen yolda, iltihakları emredilen askerler her taraftan geliyordu.

Hükümdar, *Tâlikan'a*, geldiği zaman (27 Mayıs 1039-1 Ramazan 430 Pazar) ulaklar (*Kâşîdân*) ve casuslar şu haberi getirdiler: "Tuğrul, *Nişâbur'dan Seraks'a* geldi. Dâvud zaten orada idi. Yabgu da *Merv'* den geldi. Söylendiğine göre, 20.000 atlıları vardır. (Halbuki Sultan Mesud'un ordusu 40 veya 50 bin atlı ve yaya idi)². Selçuklu şefleri burada yaptıkları toplantıda (önce) savaşmak üzere ileri yürümeğe karar vermişlerdir. Ne olacaksa olsun demişlerdir. Daha önce yaptıkları iki savaşta gibi³ savaşacaklardır.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 566-569; nşr. S. Nefisi, s. 690-93.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 556; nşr. s. Nefisi, s. 676-7. Beyhakî, her iki rivayeti de nakletmektedir.

³ Daha önce galip geldikleri savaşları kasediyorlar. Burada bildirildiğine göre, bunlardan ilki *Talh-âb'da.*, diğeri de *Dih-i bâzirgân'da* olmuştur. Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 570; nşr. S. Nefisi, s. 694.

(Diğer taraftan) Tuğrul ve Yııallılar Őunları söylemiŐlerdir: *Rej*, *Cibâl* ve *Curcan* önümüzdedir. Buralarda bir avuą deylem ve kurt mütegalibesine vardır. Gitmemiz ve tasasız (*ferah*) bir gün geçirmemiz (daha) doğrudur. Zira *Rûm* derbendi hasımsızdır. *Horasan'ı* ve bu hava-liyi bu büyüklükte ve haŐmetteki Sultana terk edelim. Zira (onun) bu kadar ordusu ve raiyeti vardır. Söz alan Dâvud kardeŐinin ve Yııallıların ne büyük hatalara düŐtüklereini söylemekle söze baŐlamıŐ ve Őöyle devam etmiŐtir "Eđer sizler ayağınızı *Horasan'dan* oynatırsanız, bu padiŐahın ve onun her taraftan üzerimize kaldıracadı kuvvetli hasımların hücum-larından dolayı hią bir yerde karar kılamayız. Ben *Ulyâ-âbâd'da*. ordu-sunun savaŐını gördüm. İstediğin kadar insan ve at var. Ama manevraya imkân vermeyen bir ağırlıkları var ki, onları kendilerinden ayırmaları müm-kün olmuyor. Zira onlarsız yaŐayamazlar. Kendilerini mi, yoksa ağırlık-larını mı muhafaza edebilmekten âcizdirler. Biz (ise) mücerrediz ve ağır-lıksız. SubaŐı'nın baŐına gelen (felâket) ağırlığın fazlalığından geldi. Bizim ağırlığımız arkamızda, 30 fersah mesafededir. Sonra hazırlıklıyız. Merdece iŐe giriŐelim. Bakalım, Ulu Tanrı ne takdir etmiŐtir."

Toplantıda bulunanlar (*hemegân*) bu "tedbir"i beğendiler ve bunu kabul ettiler.

Gazneliler devleti askerî ricalinden iken Seląuklular tarafına geąenlerden Börü Tekin ile Emir Yusuf, Hâcib Ali Karîb, Gazi, Eryaruk ve daha baŐkalarının adamlarından olup, Seląuklulara kaąanlar (*gurihtegân*), savaŐ yapmađa daha fazla hevesli idiler. Tuğrul ile Yabgu "bunların bir yerde bozgunculuk yapmamaları lâzımdır, zira onları mektuplarla aldatmıŐ olabilirler" dediler. Dâvud ise "bunları ar-kada tutmak doğru deđildir. Onlar efendileri öldürölmüŐ olanlardır (*hu-dâvend küŐteğân*) ve mecburen buraya gelmiŐlerdir. Arslan Câzib ođlu Süleyman, Kadir ve baŐkaları gibi ileri gelenler ise emin olmak üzere önden gönderilmelidir. Eđer ihanet ederlerse, onlardan bir kıta (*fevcî*) gider ve efendilerine iltihak ederler. Eđer savaŐ ederlerse daha iyi" dedi. Bu teklifi doğru buldular. Ve bunlara dediler :

"Sultan geldi. İŐitiyoruz ki, sizleri iğfal etmiŐlerdir. SavaŐın ortasında (o tarafa) döneceksiniz. Eđer böyle ise gidiniz. Zira eđer savaŐın ortasında giderseniz, (sizleri) tevkif etmeleri ve baŐınıza bir belâ gelmesi, tuz 'ekmek hakkını iptal etmeleri mümkündür". Hepsi (*hemegân*) Őu cevabı verdiler: "Efendilerimizi öldürmüŐlerdi. Bizler ise, (can) korkusu ve zaruret ile sizin nezdinize geldik. Bu suretle (dâvanız uğruna) can vereceğiz. Bizi öncü-leriniz olarak göndermenizi istememiz bunun delilidir. Tâ ki, ne yapacağı-mız ve ne eser göstereceğimiz görölsün". Seląuklu Őefleri: "öyle ise hią mesele yok" dediler.

Böylece Börü Tekin'i gönderdiler. O da (Gazne) ordugâhından (*leŐkerğâh*) gitmiŐ ve onlara (Seląuklulara) iltica etmiŐ olan, ekserisi

Sultana ait (*sultani*) bin atlı ile öncü olarak yola çıktı. Arslan Câzib oğlu Süleyman da onun arkasından yine bu sayıda atlı ile yola çıktı¹."

Her bakımdan çok kıymetli olan bu malûmattan öğreniyoruz ki, son mağlubiyet, Selçuklu şeflerini Sultan • Masud'la savaşı kabul edip etmemek hususunda tereddüde sevk etmiştir. Hattâ onlar *Horasan'ı* terk etmeyi ve yeni vatan aramak üzere batıya doğru çekilmeyi bile düşünmüşlerdir. Buna Dâvud muhalefet etmiş ve zamanına göre çok dikkate şayan mütalaalar ileri sürmüştür. Bu münasebetle yaptığı son savaşta edindiği tecrübelere istinaden Gazne ordusunun zayıf taraflarını izah etmiştir.

Sultan Mesud'la savaşa karar veren Selçuklu şeflerinin bundan sonra karşılaştıkları mesele, mülteciler meselesidir, ilk defa bu savaş kararı münasebetiyle öğreniyoruz ki, bir çok Gazneli generaller ve askerler, Mesud'un zulmünden kaçarak maiyetleriyle birlikte Selçuklulara sığınmışlardır. Bunlar arasında doğrudan Sultan'ın şahsına bağlı askerler de vardır. Selçuklu şefleri, sabık Gazne ordusu mensuplarının, savaş yapmağa istekli olmalarından şüphe etmişlerdir. Zaten Sultan Mesud tarafından vaidlerle iğfal edildiklerini de bilmektedirler.. Bu sebeplerle Selçuklular onları öncü kuvvetleri olarak sevk etmeğe karar vermişlerdir. Zira Selçuklu şeflerine göre, arkada bırakarak onların kendilerine ihanet etmeleri tehlikesini göze almaktansa, öne sürmek daha hayırlıdır. Bu suretle Selçuklu şefleri onların sadakatlerini ve kendilerine bağlılık derecesini denemek imkânını da bulmuş olacaktırlar. Hattâ Mesud tarafına geri dönmek niyetinde iseler, bunu savaş başlamadan önce yapmalarını bile teklif etmişlerdir. Fakat mülteci kumandanlar, dönmeyi red ettikleri gibi, önde savaşıma teklifini de memnuniyetle karşılamışlardır.

Maalesef bu kumandanların, Selçuklular tarafına ne zaman geçtikleri hakkında hiç bir malûmata sahip değiliz. Bunu tesbite muktedir olsaydık, Selçuklu tarihine ait bir çok meselelerin halli çok kolaylaşır. Bu hususta fazla tahlil ve münakaşaya girişecek değiliz. Yalnız bunların geçişlerini ve geçmeğe başlamalarını, yukarıda bahis mevzu ettiğimiz gibi, vezirin Selçuklu taraftarlığı ile itham edilmesi zamanına kadar, hattâ daha öncelere götürmek mümkündür.

Mülteci kumandanlardan sadece ikisinin adı verilmektedir ki, bunlarda daha önce şu veya bu vesile ile rol oynamış meşhur kumandanlar değillerdir. Yalnız birinin meşhur Arslan Câzib'in oğlu oluşu dikkate şayandır. Geri kalanlar ise, efendileri Sultan Mesud tarafından tevkif veya idam edilen meşhur kumandanların şahıslarına bağlı askerlerdir. Efendilerinin nikbete uğratılması üzerine hayatlarından korkan bu askerler, şüphesiz fırsat bulur bulmaz Selçuklulara iltica etmişlerdir. Efendilerinin ne sebeple, nasıl ve ne zaman tevkif edildiklerini biliyoruz².

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 569-571; nşr. S. Nefisî, s. 693-695.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 1; Nşr. S. Nefisî, s. t.

Fakat onların muhtelif sebeplerle takibe uğratılmaları ve tevkif veya izale edilmeleri, adamlarının derhal Selçuklular tarafına geçmeleri mânâsına gelmez. Meselâ Sultan Mesud, amcası Yusuf'u, daha tahta geçer geçmez tevkif ettirmişti¹. (Mayıs 1031-Cemaziyelevvel 422). Halbuki bu zamanda Selçuklular *Horasan'a*, henüz inmemiş bulunuyorlardı.

Verdiğimiz bu kısa malûmat bile, bu mültecilerin, Selçuklular tarafına geçmelerinin, aynı Selçukluların *Horasan'a*, girmeleri ile sıkı sıkıya alâkadar olduğunu kâfi derecede göstermiştir sanırız. Zaten Sultan Mesud'un, vezirinden şüphe etmesi de bundan pek sonra değildir (Mayıs 1035).

Sultan Mesud'un, nihai zafere erişmek hususunda bilhassa Selçuklular tarafına geçen bu mültecilere güvendiği anlaşılıyor. Gelen bu raporda kendisini en fazla alâkadar eden cihet bu mülteciler meselesi oldu. Çünkü kaynak, "işlerin başka bir renk aldığını" söylemektedir. Sultan Mesud, sancağı görününce, bu (mülteci) gulâmların toptan (kendi tarafına) döneceğini sanmıştı; daha doğrusu kendisine böyle göstermişlerdi. Galiba bu maksatla o epey para sarf etmiş bulunuyordu.

Kuşluğa doğru muhaliflerin öncüleri Talhâb'a yakın göründüler (13 Haziran 1039-18 Ramazan 430 Çarşamba). 300 atlı idiler. Gazneliler de menzile yakın varmışlardı. Ağırılık arkadan geliyordu. Bu suretle ilk temas başladı. Çadırlar kuruluncaya kadar Selçuklu öncüsü hücumla geçti. Bu taraftan da mukabele edildi. Şiddetli bir çarpışma oldu. Nihayet Sultan Mesud ordusuyla geldi ve hasımlar çekildiler.

Bir karışıklık olmaması için Gazne ordugâhında o gece her türlü ihtiyat tedbirleri alındı: Şafak sökünçeye kadar davul (*kûs*) çalındı. Sabah olunca, asker atlandı, harp nizamında yürüyüşe geçti. İki fersah gidince, büyük bir Selçuklu ordusu görüldü. İki tarafın öncüleri (*talî'a*) şiddetli bir savaşa tutuştu. Her iki taraf askerleri iyi gayret sarf ediyorlardı. Nihayet *Dih-i Bâzergân* görüldü. Buranın çay ve çeşmesi, sahrasının ise kum ve çakılı boldu. Merkezde bulunan Sultan Mesud dışı bir file binmiş bulunuyordu. Yüksekçe bir yere sürdü. Büyük çadırın burada kurulmasını, ordusunun da suyun kenarına inmesini emretti. (Bu sırada) Selçuklular dört taraftan gelmeğe başladılar. Şiddetli bir savaş başladı. Ordu son derece zahmet (*renç*) çekti; öyle ki, konamadı ve büyük bir karışıklık (*haleli*) çıkmasından korkuldu. Fakat 'âyân ve kumandanlar (*mukaddeman*) çok çalıştılar. Nihayet vazi-

¹ Emir Yusuf daha tahta geçergeçmez Sultan Mesud tarafından tevkif edilmiş bulunuyordu. İtham sebepleri arasında Türkistan hanları ile muhabere etmiş bulunması da vardı. İddia edildiğine göre, onların hizmetine geçmek niyetinde idi. Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 248-55; nşr. S. Nefisi, 292-302.

Hâcib Ali Karib'in tevkifi için bk. *ayrı. eser.* nşr. Ganî, s. 94, 332; nşr. S. Nefisi, s. 97, 399. Gazi ve Eryaruk için de bk. nşr. Ganî, s. 332; nşr. S. Nefisi, 399 (Aralık 1031 -Muharrem 423).

yete hâkim olundu ve çadırlar kuruldu. Bütün buna rağmen Selçuklular bir çok deve (*üştür*)yi sürdüler, bir kaç kişi öldürdüler ve yaraladılar. Savaşı daha ziyade Selçuklular tarafına geçmiş olan eski Gazne ordusu mensupları yaptılar. Zira onlar "Türkmenlere şüphelerinin yerinde olmadığını ve sadık olduklarını göstermek istemişlerdi. Tâ ki onlardan emin olsunlar. Türkmenler emin oldular. Çünkü onlardan tek bir kişi bile bu tarafa geçmedi". Halbuki Gazneli casuslar geçmiş zamanlarda bu hususta bir çok yalanlar söylemişler ve para almışlardı. Hep hiyle (*zark*) olduğu bugün meydana çıktı.

Ordu harp nizamında konakladığı zaman, merkezde (*kalp*) Sultan Mesud, sağ cenahta sipahsâlâr Ali, sol cenahta büyük hacib Su-başı, art (*saka*) da Ertekin bulunuyordu. Selçuklular ise döndüler, Gazne ordusuna yakın bir çayır kenarında ordugâh (*leskerghâh*) kurdular ve konakladılar. Öyle ki, her iki orduda çalınan trampet (*duhul*) sesleri yekdiğerine duyuluyordu. Gazne ordusunda yaya çoktu. Bunlar ordugâhın çevre etrafında hendekler kazdılar. (Böylece) mümkün olan her türlü ihtiyat tedbirlerini aldılar. Bütün Gazne ordugâhında bir deveyi bir adım (uzağa) götürüyorlardı. Herkes devesini çadırının önünde tutuyordu.

İkinci (zamanı), kuvvetli bir düşman kıtası (*fevci*) geldi. Gazne ordusunun çay (*rûdhâne*)dan su getirmelerine müsaade etmiyorlardı. Sultan Mesud, Hacıp Bedir'i ve Ertekin'i, beşyüz gulâmla birlikte gönderdi. Öyle ki, bunlar düşmandan intikam aldılar ve kuvvetlerini gösterdiler.

Gece yaklaşınca, dört tarafa öncüler çıkarmak suretiyle kuvvetli ihtiyat tedbirleri alındı.

Ertesi gün, Selçuklular daha kalabalık olarak geldiler; üç-dört taraftan savaşa giriştiler. Ramazan ayının sonu olduğu için Sultan Mesud bizzat savaşmak üzere atlanmıyordu. Bu ayda kan dökülmemesi için bayramdan sonra savaşmayı tercih etti.

Hergün bir kaç yerde (*cânib*) şiddetli savaş oluyordu. Develere 1000 ve 2000 atlı ile ot bulmak ve getirebilmek için çok gayret sarfetmek icap ediyordu. Çünkü (bu sırada) Selçuklular sağdan ve soladan saldırıyorlar ve mümkün olan her şeyi (*celdi*) yapıyorlardı. Nihayet ot kıtlığı başladı. Sultan Mesud bundan dolayı çok endişe ediyordu; vezir ve 'âyân ile bir kaç defa gizli toplantılar yaptı ve şöyle dedi : "Bu kavim meselesinin (*kâr*) bu derecede olduğunu bilmedim. Onların meselesinde beni aldattılar (*işve dâdend*); doğru söylemediler. Öyle ki, başlangıçta bu meselenin tedbirini almak icap ederdi. Bayramdan sonra meydan muharebesi yapmak lâzımdır. Bundan böyle onların işini başka türlü ele almak gerektir"¹. Görülüyor ki, Sultan Mesud yanıldığını bir kere daha itiraf etmektedir.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 573; nşr. S. Nefîsî, s. 697.

Diğer taraftan savaş Ramazan ayının sonuna kadar devam etti. Bayram namazı kılınırken 4-5 bin kişiye yakın bir Selçuklu grubu geldi ve namaz kılanları ok yağmuruna tuttu. Gazne ordusu namazdan sonra Selçuklulara hücum etti ve onlardan 200 kişiyi öldürdü ve intikam aldı. Sultan Mesud suyun kenarında bu savaşı yapmış olan kumandanlara iltifat etti, ve mükâfat verdi. Savaş bütün gece de devam ediyordu. Ertesi gün Sultan Mesud kumandanlara yerlerine gitmelerini ve uyanık bulunmalarını emretti ve hâcib-i buzurg Subaşı'ya, sol cenaha gitmesini, ferman ve hareketlerine dikkat etmesini, kendisi (Sultan Mesud) hücumu geçince, Subaşı'nın yavaş yavaş ilerlemesini ve muhaliflerin sağ cenahına yüklenmesini söyledi. Bu sırada sipahsâlar (Ali) de onların sol cenahına hücum edecekti. Sultan Mesud, cenahlardan onlara yardım gönderecekti. Sultan, Ertekin'i, saraya mensup 4500 atlı ve yine 500 Hindli atlı ile art (*saka*) a memur etti. Ağırılığa (*buneh*) bir hâlel gelmemesi için uyanık bulunmasını ve yolları iyi tutmasını, öyle ki, Gazne ordusundan bir kişinin bile harp safından geri döndüğünü görürse, oracıkta öldürmesini emretti.

Böylece orduyu harp nizamına sokan Sultan Mesud file bindi ve ordu harekete geçti. "Cihanın yerinden oynadığı sanılırdı." Kûs, borazan, davul sesleri ortalığı dolduruyordu.

Bir fersah gidilince, "tam teçizatlı bir ordu ile" Selçuklular göründüler. Hükümdarların âdeti gereğince, orduyu harp nizamına (*ta'biye*) sokmuşlardı.

Şiddetli bir savaş başladı. Üç Selçuklu şefinin hücumu üzerine hükümdar merkezdeki yerini bırakarak başında çetr'i olduğu halde 500 zırhlı atlı ile savaş meydanının bir yerinde görüldü. Subaşı'nın adamları, kendisine harp durumu hakkında izahat verdiler. Hükümdarın endişelenmemesini, zira ordunun harp nizamını muhafaza ettiğini, muhaliflerin mağlup olacaklarını ve muradlarına erişemeyeceklerini söylediler ve aynen şöyle devam ettiler: "Üç şef, Tuğrul, Dâvud ve Yabgu, seçkin adamlarıyla Gazne ordusunun merkez (*kalb*) ine, Yınallılarla diğer şefler (*mukaddeman*) bizim üzerimize yüklenmişlerdir. Bir hâlel gelecek diye Sultan merkezden endişe etmektedir". Sultan Mesud, bunlara verdiği cevapta merkezden, bu üç şefin hücumu, pusu kurarak gelmeleri dolayısıyla ayrıldığını itiraf etmiş ve uyanık ve ihtiyatlı olmalarını emretmiş ve şimdi bu işin bitirileceğini söylemiştir.

Diğer taraftan yine Sultan, merkeze nakîbler göndererek uyanık bulunmalarını, zira düşman ordusunun büyük kısmının üzerlerine geldiğini, kendisinin pusu kurmakta olduğunu, soldan düşmana hücumu geçerek onları meşgul etmelerini, kendisinin, arkadan geleceğini söylemiştir.

Hükümdar, Beydoğdu'ya, yiğit 1000 zırhlı gulâm göndermesini emretti. Derhal cevap veren Beydoğdu, hükümdarın cesur olmasını, zira bu merkezi bütün âlemin yerinden oynatamayacağı, Selçukluların

geldiğini ve hayretler içinde kaldıklarını, sağ ve sol cenahın yerinde olduğunu bildirdi. Hükümdar, gelen 200 atlı ve 2000 piyadeyi alarak bir tepeye gitti ve durdu. Bu sırada müellif Beyhakî de hükümdarla beraberdir; uzaktan kum tepesinin üzerinde üç siyah sancak (*alâmet-i siyah*) görmüş ve bu tepenin karşısına geldiği zaman, bunların üç Selçuklu şefine ait olduğunu anlamıştır. Bu şefler, hükümdarın merkezden kendi üzerlerine doğru yürüdüğünü haber almışlardır. Sultan Mesud'un bulunduğu tepe ile Selçuklu şeflerinin buldukları tepe arasında büyük bir sahra vardı. Sultan Mesud, piyadeleri aşağı gönderdi. Bunların uzun mızrakları ve geniş kalkanları vardı. Arkalarından ise 300 atlı sevk etti. Selçuklular her iki taraftan 1000 atlı gönderdiler. Bunlar sahraya vardıkları zaman Gazne piyadeleri onları mızrakla durdurdular. Arkadan atlılar onları takviye ettiler. Gayet şiddetli bir savaş oluyordu ki, bir siyah sancak (*alâmet-i siyah*) lı, zırlı 2000 atlı ile yukarıdan koptu. Dediler: "bu Dâvud'dur". Sahraya doğru yürüdü. Bunun üzerine Sultan Mesud son süratle at sürdü. Ve "Hadi, çocuklar(ım)" dedi. Emrindeki gulâmlar hücumla geçtiler. Kendisi tepenin dibinde durdu. Gulâmlar ve geri kalan pusu askerleri, Selçuklulara, eriştiler. Toz yükseldi. Beyhakî, ne olacağını görmek üzere bulunduğ yerden ayrılmamakta ve gözünü çetir'den, yani hükümdardan ayırmamaktadır. (Nihayet) Sultan'ın bulunduğu merkez (*kalb-i emir*) harekete geçti. Dünya gürültü ile doldu. Bir milyon çekicin (aynı zamanda) vurulduğu sanılırdı. Beyhakî, tozun arasından kılıç ve mızrakların parladığını görüyordu. Nihayet, üç Selçuklu şefi bozguna uğradılar. Sultan Mesud, mağlupları yarım fersah kadar takip etti. Büyük hâcib Subaşı ve diğer kumandanlar geliyorlar, Sultan'ın önünde yer öpüyorlar, kazandığı zafer (*feth*) den dolayı kendisini tebrik ediyorlardı.

Sultan Mesud şimdi ne yapılması gerektiğini sordu. Suyun kenarında solda çadır kurulmasını, zira muhaliflerin bozguna uğrayarak gittiklerim, ve büyük bir ceza (*mâlîşî*) ya. uğradıklarını, bir sâlârın peşlerinden takibe gönderilmesini söylediler. Gönderilen kumandan (*sâlâr*) ciddi bir takip yapmaksızın geri döndü. Kazanılan zaferi zamanın hâkimiyet telâkkisi gereğince, diğer devletlere bildirmek üzere fetihnameler hazırlandı. Hükümdar, ertesi gün *Serahs* tarafına gideceğini, orada da bir mektup yazarak, müjdecî (*mübâşirân*) ler gönderilmesini emretti. Bu suretle hazırlanan fetihnamelerin gönderilmesi tehir edildi. Öyle görünüyor ki, Sultan Mesud, kazanacağından emin bulunduğu başka bir zaferden sonra iki fetihname birden göndermek istiyordu. Fakat bu hiç bir zaman nasip olmadı ve hazırlanan fetihname de gönderilemedi.

Sultan Mesud ertesi gün (22 Haziran 1039-3 Şevval 430) atlandı ve ordu harp nizamında harekete geçti. Sultan çok memnun idi. iki konakta *Serahs'a*. vardı¹ (1 Temmuz 1039-5 Şevval 430). Bir suyun kenarına indi.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. S. Nefisi, s. 702 Bu satırlar Ganî neşrinde yotur.

Burada bir Selçuklu öncü kıtası görüldü, fakat savaş yapmaksızın geri döndü. Bunun ifade ettiği ilk mâna, şüphesiz, Selçukluların mağlubiyeti kabul etmedikleri ve yeni bir savaş için hazır olduklarıdır. Bu itibarla bu görünüşün, bir keşif hareketi olduğu kadar, sessiz bir kuvvet tezahürü olduğu da ileri sürülebilir. Bunu, Sultan Mesud'un da böyle telâkki ettiği görünüyor. Zira o "düşman öncüsünü burada görmüş olmaktan endişelenmiş" ve erkâna (*ayan*) şunları söylemiştir: "Bunlardan daha cesur (*şuh*) insanlar (*merdum*) olabilir mi? Zira uğradıkları mağlubiyet- (*mâliş*) den dolayı, onların *Ceyhun* kenarına ve *Balhan* dağına kadar (bir daha) dizgin çeviremeyecekleri düşüncesinde idik." Sultan Mesud'un bu ifadesinden anlaşılıyor ki, yapılan savaş Selçukluları sarsmamış olduğu gibi, cesaretlerini de kıramamıştır. Şu halde, kazandığı zaferden dolayı hükümdarın duyduğu memnuniyet pek kısa sürmüştür.

Hükümdarın bu mütalaasına erkân şu cevabı vermiştir: "Padişah ve meliklerin hezimetini öyle olur. Zira (Kara)hanlılar, Sultan-ı mâzî (Mahmud)un önünde bozguna uğradılar. Onlardan birini bir daha kimse görmedi. Bu kavim ise bir avuç âsiler (*havâriç*)dir. Tekrar gelmek isterlerse, gördüklerinden fazlasını görürler". Teselli payı bir tarafa bırakılacak olursa, onların bu sözlerinden zafer neticesinde ordu kumandanlarının moralinin bu kuvvet tezahürleriyle sarsılamıyacak kadar kuvvetlenmiş olduğuna, hatta Selçukluları istihfâf ettiklerine hükümlenabilir.

ikinci üzeri Selçukluların tekrar iki fersah mesafeye geldikleri, suyun yolunu değiştirecekleri ve tekrar savaşacakları haberi geldi. Sultan Mesud çok müteessir oldu. Gece casuslar ve ulak (*kasıd*)lar geldiler ve gizli habercilerin (*münhiyân*) mektuplarını getirdiler. Bu mektuplarda şöyle deniyordu: "(Mağlubiyetten sonra) bu kavim oturdu (yani toplantı yaptı), (kendi aralarında) dediler: "Bu Padişahla (meydan) muharebesi yapmağa gitmek doğru değildir. Kendi âdetimizi muhafaza edelim. Gön- lümüz, ağırlık ve eşya ile meşgul değildir. Elimize böyle bir kuvvet geçti¹, zaruret olmadıkça dağılmayalım. (Sultan Mesud), ister istemez geri döner. Haziran (*dî*) gitmiş, Temmuz gelmiştir. Biz sıkıntılara tahammül eden (*sahtî-keş*) çöl adamlarıyız. Sıcakta ve soğukta sabredebiliriz. (Fakat) o (Sultan Mesud) ve ordusu (sabr) edemez. (Onlar) bu zahmete (*renç*) ne zamana kadar dayanabilirler? (Mutlaka) dönerler."

Ehemiyyeti dolayısıyla aynen naklettiğimiz bu malûmattan anlaşılıyor ki,

1) Uğradıkları mağlubiyet, Selçukluların azmini asla sarsmamıştır.

2) Yalnız takip edecekleri stratejide değişiklik yapmağa karar vermişlerdir. Daha doğrusu eskiden tatbik ettikleri savaş usullerine avdet

¹ Burada bu son ibareyi tavih eden bir ibare daha varsa da, naşir Ganî bunu metne almamış, S. Nefisi ise kerre içinde almıştır ki, yukarıdaki ile birlikte şöyle tercüme edilebilir: "İki defâ da, yani onun iki kumandanını yenmekle bundan her tarafta kazandığımız zafer (*destburdî*) le elimize böyle bir kuvvet (*nîrû*) erişti". Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 577; nşr. S. Nefisi, s. 703.

etmişlerdir. Bu suretle onların, hâdiselerin zoriyle, kurulu devletlerin yaptıkları nizâmî savaş metodundan vaz geçtiklerini görüyoruz. Bu şekil savaş, hükümdarlık cephesinin bir tezahürü telâkki edersek, aldıkları bu kararlar Selçukluların, bu bakımdan geriye doğru dönüş yaptıkları söylenebilir. Diğer taraftan netice almak için her türlü tedbire ve çareye başvurduklarını göstermesi bakımından ise Selçuklu şeflerini realist insanlar olarak vasıflandırmak ve takdir etmek icap eder.

3) Selçuklular, kendilerinin ve hasımlarının kuvvetli ve zayıf taraflarını çok iyi bilmekte ve plânlarını buna göre yapmaktadırlar. Filhakika onlara göre, kendilerinin gösterdikleri tahammülü, Gazneliler gösteremezler ve ergeç çekilip giderler. Bu tahminlerinin ne dereceye kadar tahakkuk ettiğini bir az aşağıda göreceğiz.

4) Selçukluların takip ettiği siyasetin umumî vasfına gelince, tedâfüdür ve ellerindekilerinin muhafazasından ibarettir.

Alınan kararlara sonuna kadar sadakat gösterildiği için bu toplantı, Selçukluların yaptıkları en mühim toplantılardan biridir.

Bu mektuplar kendisine arzedildiği zaman Sultan Mesud büyük bir ümitsizliğe düştü ve şaşırđı; ertesi gün vezir ve âyân ile gizli bir toplantı yaptı. Umumî talep üzerine önce kendi fikrini beyan etti. Onun plânı şundan ibaretti:

Burada (*Serahs'da*) kalmak, çöl teçhizatını (*âlet-i beyaban*) temin etmek ve başka bir meydan muharebesi vermek. Selçuklular bozguna uğrayınca, suyun (*Ceyhun'un*) kenarına kadar onları takip etmek.

Görülüyor ki, Sultan Mesud, harp hazırlığında şartlara uygun değişiklik yapmayı kabul etmekte, fakat meydan muharebesi fikrinden vazgeçmemektedir. O bu şekilde yapılacak bir savaşla zafere ulaşacağından emindir. Yalnız önceki zaferden edindiği dersten istifade azmindedir. O bu sefer Selçukluları Gazne devletinin tabî hududunu teşkil eden *Ceyhun* sahillerine kadar takip etmek istemektedir.

Vezir, hükümdarın bu teklifini şu sözlerle red etmiştir: "Bundan (daha) iyi bir fikir ortaya atmak lâzımdır. (Zira) mevsim (*vakt*) kötüdür ve (meydan muharebesi vermek suretiyle) tehlikeye atılmak yersizdir".

içeride bu münakaşalar cereyan ederken, dışarıda Selçuklular verdikleri yeni karara uygun faaliyetlerinin ilk neticesini almış bulunuyorlardı: Çayın suyu kesilmişti. Çünkü Selçuklular suyun yatağını değiştirmişlerdi. Bu, hükümdara bildirildi.

Diğer taraftan Selçuklu öncüleri, dört taraftan göründüler. Hükümdar, bu durumdan heyecanlanmış olacak ki, birden "kalkalım, biz de atlanalım" dedi. Etraftan kumandanlar, onu teskine çalıştılar. Kendisinin yerinde oturmasını, zira söylendiğine göre (Selçuklu) şeflerinin (bizzat) gelmemiş bulduklarını, kendilerinin gidip gereğini yapacaklarını, yarıma ihtiyaç hasıl olursa kendisinden (hükümdardan) kuvvet isteyeceklerini söylediler ve muhalifler üzerine yürüdüler. Vezirle sâhib-i divân-ı

risalet bir müddet hükümdarın nezdinde oturdular ve kendisini teselli ettiler. Bir taraftan da harzırlanmış olan fetihnameleri göndermeyi geri bıraktılar; hâdiselerin inkişafını beklemeleyi tercih ettiler.

Görülüyor ki, hükümdarı teselliye çalışmalarına rağmen istikbalden onlar da emin değillerdir.

Bu sırada orduyu en çok meşgul eden mesele su meselesi idi. Selçuklular çayın suyunu başka tarafa çevirdikleri için, ordu *Serahs* civarında bol bol bulunan kuyularla iktifaya mecbur oldular. Fakat Selçukluların hücumları dolayısıyla bunlardan da istifade edilemiyordu.

İkinciye kadar şiddetli savaşlar oldu. İki taraftan bir çok ihsan öldürüldü veya yaralandı. Savaştan dönen Gazne ordusu mensupları çok üzgündü. Çünkü galibiyet ekseriya Selçuklular tarafında idi. Bu sebeple Gazne ordusunda bir gevşeklik ve zaaf hüküm sürmeğe başladı. Orduda bulunan gizli haberciler, bu durumu hükümdara ulaştırdılar. Diğer taraftan ordu ileri gelenleri ve kumandanlar da gizlice vezire haber göndererek askerlerin ot kıtlığından ve yoksulluktan (*bînevaî*) şikâyet ettiklerini, bu sebeple çalışmadıklarını, orduda dedikodu başladığından büyük bir karışıklığın çıkmasından ve muhaliflerin cüretlerini arttırmasından korktuklarını, mesele daha fena bir hal almadan tedbir alınmasını bildirdiler. Vezir, durumu Sultan'a arzetti.

Ertesi gün Selçuklular "daha kuvvetli, daha cesur, daha çok, daha müessir" olarak geldiler; her taraftan savaşa başladılar. İş zora çattı. Hükümdar gizlice atlandı; mütenekkiren ordunun içine girdi. Kumandanların söylemiş olduklarını gözleriyle gördü.

8. GAZNELİLERİN, SELÇUKLULARLA ANLAŞMA TEŞEBBÜSLERİ VE MÛTAREKE

Hükümdar, ikinci üzeri ordu ileri gelenlerini huzuruna çağırdı: "İşler çok gevşek gidiyor, sebep nedir?" dedi. Generaller havanın çok sıcak olduğunu, ot bulunmadığını, (bu sebeple) atların (*sütârân*) takatsiz (*nâçiz*) düştüğünü, bu kavimle (Selçuklularla) savaşabilmek için daha başka tedbirlerin alınması icap ettiğini söylediler; daha önce de vezirle kendisine haber gönderdiklerini, mazeretlerini bildirdiklerini, ayrıca ordunun içinde bulunan habercilerinin hükümdara bildirmiş olmaları icap ettiğini ilâve ettiler.

Vezir, bu hususta bir toplantı yaptığını, dün bütün gece bu mesele üzerinde düşündüğünü ve hatırına henüz hükümdara söylemediği bir tedbir geldiğini ve şimdi söyleyeceğini ifade etti. Bunun üzerine bütün askerî erkân (*âyân*) çekildiler. Üç kişi, hükümdar, vezir ve sâhib-i divân-ı risâlet Ebû Nasr kaldı.

İlk sözü vezir aldı ve plânını izah etti. Vezire göre, Gazne ordusu bitkindir (*sütûh*); gerçi Türkmenler daha bitkin durumdadırlar; fakat

onlar daha tahammüllü (*sabâr*)dürler. (Canlarından) bezdikleri halde canla başla çalışmaktadırlar. Yine ona göre, bu vaziyet karşısında takip edilecek yol şudur : Vezir Selçuklulara bir elçi gönderecek ve kendi tarafından bu "kavm"e nasihat edecektir. Zira vezirin fikrine göre, yedikleri darbeden dolayı onlar büyük korku içindedirler. Vezir elçisi vasıtasıyla onlara bir defa daha (Sultan Mesud'la) savaş yaparlarsa kendilerinden bir kişinin (sağ) kalmıyacağını, Sultan'dan özür dilemelerinin ve "tevazu" göstermelerinin "daha" doğru olacağını, bu takdirde, onların yaklaşma teşebbüslerini kabul etmesi için Sultan'ı ikna edeceğini söyleyecektir.

Vezir burada Sultan'ı ikna etmek için neler söyleyeceğini de saymaktadır: Vezir Sultan'a, Selçukluların gayretlerinin can korkusundan olduğunu söyleyecek ve *Herat* tarafına çekilmesini temine çalışacaktır. Selçuklular ise (hâlen buldukları) bu hudutta kalacaklardır.

Bundan sonra bir anlaşma zemini bulmak üzere iki taraf arasında elçiler gidip gelecektir. Neticede savaş (*mükâsefet*) son bulacak ve dostluk (*lütf-i hâl*) kurulacaktır.

Bu şekilde yapılacak bir teşebbüsün, bütün maskelemelere ve kurnazlıklara rağmen, delâlet ettiği mânâyı Sultan Mesud çok iyi anlamıştır. Zira vezirin uzun mülâhazalardan sonra ortaya koyduğu bu plân hakkında hükümdar şu cevabı vermiştir: "Bu iyi görünüyor. Lâkin (böyle bir teşebbüse girildiği takdirde) dost ve düşman (Gazne devletinin) acz içinde bulunduğunu bilecektir."

Vezir, hükümdarın bu yerinde ve haklı mütalaasına şu cevabı vermiştir: "Doğrudur. Fakat (plânım) ehven-i şerdir (*bihter*) ve daha emindir. Biz bu takdirde salimen döneriz. Efendimiz onların (Selçukluların) savaşını gördü. İşlerinin mahiyetini (*sâmân-ı kâr*) anladı. Eğer isterse (hükümdar) son bahardan sonra hazırlıklı ve tam basiretli olarak bu kavim üzerine tekrar yürür. Eğer (Selçuklular) arzu ettiğimiz şekilde doğru yolda karar kılarlarsa, (savaş) işi terk edilir. Eğer (bu plâna) aykırı hareket edilirse, Tanrı korusun, şeref elden gider. Zira öyle bir karışıklık (*halel*) vukubulur ki, telâfi edilemez".

Hükümdar hâlâ tereddüd içindedir. Bir defa da sâhib-i divân-ı risâlet Ebû Nasr'ın fikrini almağa karar vermiş ve hemen bu toplantıyı müteakip aynı gece nezdine çağırtmıştır.

Hükümdar bu devlet adamına şunları söylemiştir: "Bu iş gördüğün şekilde karıştı ve uzadı. Beydoğdu'yu ve Subaşı'yı onlarla savaşa göndermenin doğru olmadığını şimdi anladım. Olan oldu. Onlara karşı, onlar gibi sevkül-ceyş kabiliyeti olan ağırlıksız (*bâmâye*) mücerred bir ordu (*kavm*) lâzımdır ki, mağlup edilsinler (*mâlîde âyed*). Bu hususta konuştuğum hiç bir kimseden tatmin edici cevap alamıyorum. Zira iki muhteşem kumandan, bu kavmin mağlup ettiği kimselerdir. Kendilerini mazur görmemiz için bu işin sürüp gitmesini muvafık buluyorlar. Vezir (*hâce*) ise öyle bir adam-

dır ki, kendisine söz geçiremiyorum: O, sipahsâlâra, sipahsâlâr da ona havale ediyor, (bu sebeple) bu hususta (nasıl karar vereceğimi) şaşır-dım."

Böylece meseleyi ortaya koyan hükümdar, bütün adamlarından fazla itimad ettiğini söylediği bu devlet adamının, şaşkınlığını (*hayret*) gidermesini ve işin çıkar yolunu göstermesini istemiş ve kendisine çekinmeden konuşma selâhiyetini peşinen vermiştir.

Fakat bu devlet adamının, önce hükümdarın niyet ve maksadını öğrenmeden cevap veremeyeceğini söylemesi üzerine, Sultan Mesud, bu hususta esas itibariyle vezirin görüşünden ibaret olan malûm plânını tekrar etmiştir: Selçuklularla samimî olmayan bir sulh yapacak ve *Herat'a* dönecektir; ordunun dinlenmesi için bu yaz orada kalacaktır; yeni şartlara göre hazırlanacaktır. Sonbahar gelince, *Pûseng*, *Tûs* ve *Ni-şâbür'd* hücum edecektir. Bu sefer mağlup ettiği takdirde Selçukluları *Bâverd* ve *Nesâ'ya*. kadar takip etmek azmindedir. Nihâi gayesi ise, *Horasan'ı* onlardan temizlemektir.

Bunun üzerine Ebû Nasr, şu şayanı dikkat mütalaada bulunmuştur: "Güzel; fakat vezir ve ordu kumandanlarından hiç kimse, ortada bir savaş bulunduğu ve düşmanı mağlup etmeden dönmek icap edeceğine hükümdarın dikkatini çekmemektedir. Halbuki onlar yarın' *Herat'u* dönünce, gevşeklik (*kâhili*) ettiklerini, bunun neticesi olarak mecburen dönmek icap ettiğini kendilerine söyleyeceğinizden korkarlar. Bendeleri de buna işaret etmeyecektir. Zira bu benim işim değildir. Fakat müşkül bir mesele meydana çıkmıştır ki, mutlaka sormak icap ediyor."

Hükümdar : "Nedir?"

Ebû Nasr: "Nerede taşlık veya dikenlik varsa, bizim ordugâhımız orada kuruluyor. Halbuki bu kavim (Selçuklular), buğday tarlalarına ve seçkin yerlere iniyorlar. Buz ve akar su buluyorlar. Bizlerin ise kuyu suyu içmemiz icap ediyor. Akar su ve buz bulamayız . Onların develeri otlaklara gidebilirler ve uzaktan ot getirebilirler. Biz ise develerimizi ordugâhta, çadırın kapısında tutmak mecburiyetindeyiz. Zira (Selçuklu korkusuyla) ordugâhın civarında otlatılamazlar."

Hükümdar: " Bunun sebebi şudur: Onların kendileriyle beraber fazla ağırlıkları yoktur. İstedikleri gibi gelip gidiyorlar. Bizim ise taşınması güç ağırlıklarımız vardır. Bunları muhafaza etmekten diğer işlere yetişilemiyor. İşte benim söylemek istediğim budur. Bizim gönlümüzün de ağırlıklardan fariğ olması lâzımdır. (Bu takdirde) mümkündür ki, onlar artık bir tehlike teşkil etmezler ve işleri bitirilir."

Ebû Nasr: (Bu) başka bir meseledir; hem, vezir, sipahsâlâr, büyük hâcib ve ordu ileri gelenleri (*'âyân-ı leşker*) olmaksızın halledilemez. Münasip görülürse, yarın bir toplantı (*meclis*) yapılsın, bu mesele müzakere edilsin, pişmiş bir iş olarak ele alınsın ve tamam edilsin".

Görülüyor ki, Ebû Nasr her şeye rağmen nihâi kararın harp meclisinde verilmesine taraftardır. Bu görüş hükümdar tarafından da kabul edilmiştir.

Selçuklu meselesinin bir cephesini aydınlatması ve Gazne devletinin içinde bulunduğu şartları göstermesi bakımlarından çok kıymetli olan Ebû Nasr'ın verdiği izahat burada bitmemektedir.

Bu sefer inisiyatifi ele alan Ebû Nasr, meseleyi başka bir mecraya naklederek, sözüne devam etmek istemiştir; fakat söylemeğe utanmaktadır. Hükümdarın müsaadesi ve ısrarı üzerine söylemeğe başlamıştır:

"Bugün *Horasan'da*, fasad çıkarmak, adam öldürmek ve ibret olmak üzere ceza vermek (*mesle*) ve müslümanların kadınlarını almak nevinden bu kavmin yaptıkları malumdur. Öyle ki, bu yüzyıl içinde böylesini ne söylemişlerdir, ne de olmuştur; tarihlerde de zikredilmemiştir. Bütün bunlarla beraber, yaptıkları savaşlarda zafer onların oluyor. Biz ne kadar kötü bir kavimiz ki, Tanrı böyle bir kavmi bize musallat etmiştir ve (üstelik) muzaffer (*nusret*) kılıyor.

Cihanın işi padişahlara ve şeriate bağlıdır. Saltanat (*devlet*) ve din (*millet*), birbirinden ayrılmayan iki kardeştir. Tanrı, bir padişahı, böyle bir kavmin galebe çalması için, inayetinden mahrum ettiği zaman, bu onun kendisinden incindiğinin delilidir."

Hükümdar Tanrı'ya karşı ne kusur işlediğini bilmemektedir. Fakat Ebû Nasr'm tavsiyesine uyarak hemen aynı gece Tanrı'dan affedilmesini niyaz edecektir.

İşte çok müşkül durumda bulunan hükümdarın bu devlet adamı ile müşaveresi burada bitmektedir. Bu uzun izahattan hükümdarın kendi devlet adamları hakkındaki-düşüncelerini öğrendiğimiz gibi, bir Gazneli devlet adamının Selçuklular hakkındaki düşünce ve telâkkisini de öğrenmekteyiz.

Bu danışmanın halledilecek mesele bakımından neticesine gelince, Ebû Nasr meselenin yine harp meclisinde müzakeresini istemekten başka hiç bir müsbet tavsiyede bulunamamıştır.

Ertesi gün toplanan meclis uzun müzakerelerden sonra vezirin daha önce bahis mevzuu ettiğimiz plânını kabul etmiştir.

Vezir, kaynakta dirayet ve kabiliyetinden mübalağalı bir şekilde bahsedilen hâkim Ebû Nasr Mutavvî'î'yi elçi olarak seçti.

Kendisine verdiği talimatta, Sultan'ın bu işten haberdar bulunduğunu söylemesini sıkı sıkı tenbih etti.

Talimatın Selçuklulara ait kısmına gelince, elçi, Selçuklulara vezirin ağzından şunları söyleyecektir: "Bunca sıkıntı çekiyorsunuz, mağlup ediliyor ve öldürülüyorsunuz. Pek muhteşem bir padişahı kendinize düşman yaptınız. Yarın dağıtmadıkça peşinizi bırakmıyacaktır. Her ne kadar zaman zaman bu çölde bir iş yapıyorsanız da, bunun sonu olamaz. Eğer itaat eder ve ferman dinlerseniz, ben bu padişah nezdinde bu hususta

şefaatte bulunayım; sizin bu ceng ü cidali kendi canınız, kadın ve çocuklarınızın canları korkusuyla yaptığınızı ve bu meşakkat ve perişanlığı çektiğinizi, zira cihanda vatan tutacak bir yerinizin bulunmadığını kendisine söyleyeyim. Eğer merhamet buyurur da size (Selçuklulara) bir otlak ve vilâyet ihsan edilirse, bendelik göstereceğinizi ve efendimizin bendelerinin de bu cengleri yapmaktan kurtulacaklarını diyeyim. Öyle yapayım ki, sizlere sakin olmanız ve asude ve müreffeh hayat geçirmeniz için bir yer tayin edilsin." Vezir, bu şekilde elçiye uzun uzun talimat vermiş ve kendisini göndermiştir.

Verilen bu talimatın Selçuklular bakımından yeni bir tarafı olmadığı gibi, Selçukluların Gaznelilerle münasebetinin ne olacağı meselesi de mübhem bırakılmıştır. Yalnız Gazneliler devletinin içinde bulunduğu kötü şartları örtmek ve haşmetli göstermek için büyük gayretler sarfedildiği derhal dikkati çekmektedir.

Bu elçinin gönderilmesi münasebetiyle ilk defa Selçuklular hakkında "nev-hâstegân" kelimesinin kullanıldığını görüyoruz ¹. Bu kelimeyi Türkçeye "yeni yükselmişler" şeklinde tercüme etmek mümkündür. Fakat bizce en iyi karşılığı "türediler" olsa gerektir. Bu kelimenin Selçukluları tezyif etmek için kullanıldığı muhakkaktır. Fakat bunun aynı zamanda Selçukluları siyasî bir kuvvet olarak tanımak mânasına geleceği şüphesizdir.

İşte elçi bu "türediler" in nezdine vardı. Kendisinin gönderildiğinden hükümdarın haberdar bulunmadığına ve sadece vezir tarafından gönderildiğine dair Selçuklulara yeminle teminat verdi.

Selçuklular elçiyi iyi kabul ettiler; hediyeler verdiler. Onu dinledikten sonra bütün Selçuklu "başları" bir araya geldiler; vezire verilecek cevap hususunda müzakerelerde bulundular. Neticede vezirin teklifini kabule karar verdiler. Kararlarının mucip sebepleri şunlardı:

Sultan Mesud, büyük bir hükümdardır. Sayısız askeri, hazineleri ve vilâyeti vardır. Her ne kadar Selçuklular bir kaç defa ordusunu bozguna uğratmışlar ve vilâyet almışlarsa da, bizzat yaptığı son hücumda hükümdar kendilerine kuvvetli bir darbe (*nikâyet*) vurmuştur. Derhal takibe koyulsaydı, onlardan, kadınlarından ve çocuklarından bir kişi (bile) kurtulmazdı. Fakat arkalarından gelmemeleri kendileri için bir "devlet" olmuştur.

Ertesi gün Gazne elçisini çağırmışlar ve kararlarını kendisine tebliğ etmişlerdir:

Selçuklular, vezirin şefaatinin kabul etmişlerdir. Bunu onun büyüklüğü telâkki etmektedirler. Şefaati neticesinde büyük Sultan'ın (*Sultan-ı muazzam*) incinmiş olan gönlünü almasını, kendilerine "bir vilâyet, bir çöl ve bir otlak" temin etmesini istemektedirler. Gayeleri, buralarda *sakin*

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 583; nşr. S. Nefisî, s. 710.

olmak ve itaat üzere yaşamaktır. Bu suretle *Horasan* halkı da yağmadan ve hücumu maruz kalmaktan kurtulacaktır.

Bu ifadelerde dikkatimizi çeken ilk cihet, mübhemliktir; vuzuh ve katiyet yoktur. Zira umumî sözlerden ibarettir. Bu ifadeden, burada da Gaznelilerle Selçukluların hukukî münasebetlerinin mahiyet ve derecesini tayin etmek mümkün görünmüyor.

Selçuklu elçisi ile birlikte dönen Gazne elçisi, vezire raporunu verdi.

Bu elçiye göre, gerçi Selçuklular uzlaşmaya yanaşmışlardır, fakat, kendilerine itimat etmemek lâzımdır. Zira "kafalarına giren padişahlık gururu çabucak çıkmayacaktır". Şimdi sükûnet bulsalar bile, hiç bir zaman rahat durmayacaklardır. Yine ona göre, kendi bildiğini söylemiştir; gereğini yapmak vezire aittir.

Sonra Selçuklu elçisini de kabul eden vezir, hükümdarın nezdine gitti. Her iki elçi ile yaptığı görüşmelerin neticesini kendisine bildirdi. Sureta tavassutta bulunmak, hakikatte gereken salâhiyeti almak üzere hükümdarla görüşen vezir, bu görüşmeyi müteakip Selçuklu elçisini tekrar çağırttı ve Gazne devletinin teklifini bildirdi. Vezir, elçiye hükümdar nezdinde şefaatte bulunduğunu ve kendisini ikna ettiğini söyledi. Vezirin hükümdarı namına yaptığı teklifler şu şekilde hülâsa edilebilir:

1. Gazneliler çekilecek. *Herat (Heri)*a gideceklerdir. Selçuklular (daha önce) buldukları vilâyette kalacaklardır.
2. *Nesâ, Bâverd, Ferâve*, bu çöller ve hudutları Selçuklulara teslim edilecektir.
3. Şu şartla ki, onlar müslümanlara, her türlü reayaya taarruz ve (mallarını) yağma etmeyeceklerdir.
4. Hâlen ellerinde bulundurdukları üç yerden çekilecekler ve yukarıda adları sayılan vilâyetlere gideceklerdir.

¹ İbnüT-Esîr'e göre (IX, 328) bu elçi, bizzat (Musa) Yabgu'dur. Diğer taraftan Gerdizî de (bk. s. 84-5) bu uzlaşmanın doğrudan doğruya Yabgu ile yapıldığını kaydetmektedir. (Yalnız uzlaşma teşebbüsünün doğrudan Selçuklulardan geldiğini söylemekle yanıldığı gibi, bu hâdiselerin 429 (1037/38) de vukubulduğunu söylemekle de hata etmektedir.) İtaatten çıkmıyacağına, kavim ve kabilesini bu fesadları yapmaktan menedeceğine ve Mesud'un göstereceği otlaka razı olacaklarına dair kendisine yemin ettirilmiş, anlaşma yapılmıştır. Sonra da karşılıklı yemin etmişlerdir. En nihayet bütün "Türkmen" şefleri (*seran*), "sâlâr"ları bu anlaşmayı kabul etmişlerdir. Bu anlaşmadan sonra, Mesud, *Herat'a*, dönmüştür. Türkmenler ise *Herât* yolunda *Gazne* ordusunun ağırlığını vurmuşlar; birkaç kişiyi öldürmüşler ve yaralamışlardır. Mesud'un peşlerinden gönderdiği bir ordu, Türkmenlerden bir çoğunu öldürmüş, bir kısmını da esir almıştır. Esirler öldürülenlerin başlarıyla birlikte Sultan Mesud'a getirilmiştir. O da kesik başları Yabgu'ya göndermiş ve "anlaşmayı bozanın cezası budur" demiştir. Bunu gören Yabgu, Mesud'dan özür dilemiş ve müsebbiplerini kepaze etmiştir. Sultan Mesud'a verdiği cevapta, yapılanlardan haberi olmadığını, kendisinin yapacağını Mesud'un yaptığını bildirdi. (Bundan sonra Mesud *Herât'dan Nişabur'a*, gitmiştir).

Bu malûmatın Selçuklu Tarihi bakımından dikkate şayan ciheti Selçukluların mesul şefi olarak Musa Yabgu'nun gösterilmesidir.

5. Bundan sonra Gazne ordusu *Herat'a* çekilecektir.

6. Selçuklu elçileri buraya gelecek, anlaşma metni meselesi ele alınacaktır. Beraberce, dönülmeyecek bir karar verilecektir. Bu suretle reâyâ ve vilâyetler sükûnet bulacak kaçıp göçmekten ve savaştan kurtulacaklardır ¹.

Görülüyor ki, maddeler halinde gösterdiğimiz bu ifade, bir bakıma Gazne görüşünü aksettiren bir teklif, bir bakıma da silâhlı çatışmaya son veren bir mütarekedir. Sulh müzakereleri daha sonra *Herat'ta* başlayacaktır.

Bu teklifi alan Selçuklu elçisi, hilat ve hediyeler verilmek suretiyle gereği gibi taltif edildikten sonra Gazne elçisi ile birlikte yola koyuldu.

Selçuklular kendi elçileriyle görüştükten sonra Gazne elçisini kabul ettiler. Bu sonuncu, vezirin sözlerini nakletti.

Selçuklular Gazne elçisine şu cevabı verdiler: "Biz vezirin emrine mutavaat ediyoruz. Fakat sükûnet bulmamız ve bir defa daha mecburen savaş yapmamamız için bize karşı dürüst hareket edilmesi ve hiç bir taraftan gadr ve hiyle yapılmaması lâzımdır. Her iki taraf reâyâ ve askerlerinin huzur ve sükûna kavuşmaları ve haksız yere kanlar akıtılmarnası için söylenen sözde durulması ve dönülmemesi gerektir" ².

Verilen bu cevap bir kaç bakımdan mühimdir.

1. Selçuklular, şimdiye kadar edindikleri tecrübelerle göre Gazne devletine güvenememektedirler. Kendilerine karşı hiyle yapılacağına ve verilen sözden dönüleceğine kanidirlir. Bundan sonra böyle bir vaziyette karşılaşılırsa, Gazne Devletini tekrar savaşa başlamakla tehdit etmektedirler. Bundan, onların artık Gazne devletini mağlup edebileceklerinden emin oldukları neticesini çıkarmak mümkündür.

2. Selçuklular, kendilerini reayası ve muntazam ordusu olan bir siyasî teşekkül telâkki etmektedirler. Bu suretle devlet yapan unsurların bir halkasının daha tamamlanmış olduğunu göstermesi bakımından bu ifade çok mühimdir.

3. Reayadan ve onların huzur ve sükûna kavuşmalarından bahsedildiğine göre, Selçuklular vukua gelecek bu anlaşma ile yaşadıkları topraklarda müstakil bir devletin başında bulunacaklar demektir. Esasen Gazne devletinin, elçi göndermek ve müzakerelere girişmek suretiyle Selçukluları siyasî teşekkül olarak tanıdıkları şimdiden söylenebilir.

Tâbiri caizse şarta muallâk bu mütareke gereğince, Selçuklular buldukları yerden kendilerine verilen vilâyetlere doğru yola koyuldular. Bu suretle mütareke meriyete girmiş oldu. Gazne elçisi de geri döndü. Selçuklular hakkındaki bildiklerini ve gördüklerini vezire anlattı. Selçuklulara itimad edilmemesi lâzım geldiği hususundaki görüşünü tek-

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 584-5; nşr. S. Nefisi, 711-712.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 585; nşr. S. Nefisî, s. 712-3.

rarladı. Ona göre, onları vilâyetten (yani *Horasan'dan*) sürüp çıkarmayı en mühim işlerden saymak lâzımdır. Onların aldatıcı sözlerine inanmamak gerektir. Zira onlar asla doğru durmayacaklardır. Bu padişahlık ve emir icrası (sevdası)nı kafalarından keskin kılıçtan başka bir şey çıkaramaz. Sultan Mesud'un bizzat yaptığı sefer dolayısıyla uğradıkları mağlubiyet onları sulhe yanaştırdı ve döndüler. Fakat onlar,

1. Her türlü hiyleye baş vurmak;
2. Gulâmları kandırarak kendi taraflarına çekmek;
3. Vilâyetler zabt etmek;
4. Askerlerinin sayısını arttırmak;
5. Onlarla dost olan ve daha önce de çok dost olmuş bulunan ¹

Mâverâünnehr'den adamlar davet etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Elçiye göre, sonra onlar kendi aralarında ölçüyü aşan büyük sözler etmektedirler. Elçi şu hususları da öğrenmiştir: Selçuklular, bu padişahın (Sultan Mesud'un) âciz duruma düştüğüne inanmışlardır. Veziri, kendiliğinden onlarla uzlaşma teşebbüsüne girişmiş ve "fitne"yi yatıştırılmıştır. Böylece (Gazne) askerleri dinlenecekler, hazırlık yapacaklar ve bundan sonra kendi peşlerine düşeceklerdir. Gazneliler kendilerini mağlup (*defi*) etmedikçe veya bu vilâyetten sürüp çıkarmadıkça asla sükûn bulmayacaklardır. Bu sebeple bu sulh ve dostluğu kurmuşlardır. Selçuklular da bir müddet bu savaşı kurtulmayı, işleriyle meşgul olmayı, asker toplamayı ve hazırlık yapmayı münasip görmüşlerdir. Bu suretle gafil avlanmayacaklar ve savaşa hazır bulunacaklardır. Öyle ki, Gazneliler ansızın üzerlerine kasteddikleri zaman onlara karşı yürüyecekler, mukabele edecekler ve savaşacaklardır; ya galip gelecekler, yahut da mahvolacaklardır. Zira uğraştıklarının çok büyük bir padişah olduğuna kanidirler. Elçiye göre; Selçuklular bu neviden bir çok sözler etmişler ve sevinç içinde (*hûş-dil u kûs-tab'*) kendilerine verilen yerlere doğru dönüp gitmişlerdir. Yine ona göre, Gazne ordusu *Herata* varınca, Selçuklular meşhur elçiler gönderecekler ve başka vilâyetler isteyeceklerdir. Çoğaldıklarını, kendilerine verilen yerlerin kâfi gelmediğini, haraçlardan (*harâcât*) ve gelir(*dahl*) *lerden* mahrum kalınca, mecburen müsadereye, yağmaya vilâyetler alıp vermeğe başlamak icap edeceğini, bu zarurî olduğu için ayıplanmalarını söyleyeceklerdir ².

Bu malûmattan, Selçuklular nezdinden dönen elçinin, onlar hakkındaki düşünce ve telâkkilerini öğrendiğimiz gibi, Selçukluların da Gazne devleti hakkında ne düşündüklerini öğrenmekteyiz. Gördük ki, Gazneliler düştükleri çıkmazdan kurtulmak için, Selçuklularla mütareke akdine mecbur olmuşlardı. Asıl maksadları ise hazırlandıktan sonra hücum etmektir. Görüyoruz ki, işlerine geldiği için Selçuklular

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Seyyid Ahmed, s. 593: *Bisyâr kerde-nd*. Öteki naşirler "*bisyâr gerdend*" şeklinde tesbit etmişlerdir. Fakat öncekinin daha doğru olduğunu görüyoruz.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 585-86; nşr. S. Nefisi, s. 713-14.

da bu mütarekeyi kabul etmişlerdir. Zira onların da hazırlanmağa ihtiyaçları vardır. Bu karşılıklı atlatmaca oyunundan kimin daha kazançlı çıkacağını zaman gösterecektir

Dikkati çeken cihet, bu mütareke teşebbüsünün ifade ettiği mânayı Mesud kadar Selçuklu şeflerinin de anlamış bulduklarıdır. Yalnız, bütün bu teşebbüslerden hükümdarın daha başlangıçtan itibaren haberdar bulunduğunu bu sonuncular anlıyamamışlardır. Buna rağmen Selçuklu şeflerinin karşılıklı atlatmaca oyununda Gaznelilerden hiç de aşağı kalmadıklarını derhal müşahede etmekteyiz. Hattâ hiyleye aynı derecede ustalikle cevap vermekle kalmayan Selçuklu şeflerinin bazıları bu hususta insiyatifi bile ellerine aldıklarını görüyoruz. Zira Gazneliler ordusundan kendi taraflarına insan celbedebilmek için teşebbüslere geçtiklerini yukarıdaki izahattan açıkça anlamaktayız. Bu suretle onların, bir taraftan Gazne ordusunu zayıflatırken, bir taraftan da kendi ordularını kuvvetlendirdikleri şüphesizdir. Burada sadece gulamlardan bahsedilmesi manalıdır. Açık olarak söylenmemekle beraber, bununla Türk soyundan gulâmların kastedildiği muhakkaktır.

Bu suretle Selçukluların kuvvet kaynakları hakkında da malûmat edinmiş oluyoruz. Buna göre, Selçuklu şeflerinin yalnız hür Türkmenlere dayanarak, dahilî inkişaf yoluyla devlet kurmadıklarına, aynı zamanda gulâm sistemine göre daha önce yetiştirilmiş hazır kuvvetlere istinad etmeğe başladıklarına hükmolunabilir. Bu nokta, devletin istikbalde alaçağı şekil ve mahiyetin ilk tezahürü olması bakımından fevkalâde mühimdir. Bu hususta ileride ayrıca malûmat vereceğiz.

Yine verilen izahattan anlıyoruz ki, Selçukluları dıştan besleyen kuvvet kaynakları bundan ibaret değildir. Daha önce olduğu gibi şimdi de *Mâverâünnehr'den* Selçuklulara akın akın insanlar gelmektedirler. Yalnız bu sefer, bu insanlar kendiliklerinden gelmemekte veya sadece oradaki devletler tarafından gönderilmemektedirler; Selçuklular onları davet etmektedirler; yani bu defa teşebbüs daha ziyade Selçuklulardan gelmektedir. Artık kurulu devlet nizamına sahip olan Selçukluların bu şekilde hareket etmelerini tabîi bulmak lâzımdır.

İki tarafın da samimî olarak tatbik etmeyeceğini anladığımız bu mütarekeyi Selçuklular- Gazneliler münasebeti bakımından kıymetlendirmek icap ederse, neticede daha kuvvetli durumda bulunan Selçukluların daha az kârlı çıktıklarını kabul etmemek imkânsızdır. Zira, gördük ki, Selçuklular, bu mütareke neticesinde işgal ettikleri bir çok şehirleri terk ederek, kendilerine daha *Horasan'a* indikleri zaman verilen yerlere çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Bunu, Gazne siyasetinin bir muvaffakiyeti olarak telâkki etmek lâzımdır.

Elçinin verdiği bu uzun ve çok şayanı dikkat malûmatı dinleyen vezir, Selçuklulara karşı ne yapmak lâzım geldiğini bildiğim söyledi. Hükümdar onun sözünü dinlese, vezir zamanla öyle yapacaktır ki, Selçuklular hiç bir yere ayak basmak imkânını bulamayacaklardır. Nihayet onların

hepsi, aldığı sağlam tedbirler ve düşündüğü fikirlerle ya mahv olacaklar ve yahut da *Horasan'dan* gidecekler ve *Ceyhun'dan* öte geçeceklerdir. Bu suretle onların çıkardıkları fitne kesilecektir. Fakat, padişahı bunu yapmağa bırakmamaktadırlar. Vezirin fikirlerine itiraz etmektedirler. Bununla da iktifa etmemektedirler : Etrafa ordular göndermekte, bu hazırlanmış işi karıştırmaktadırlar. Selçukluları *ürkütüp korkutmaktadırlar*. Bu iş her gün bir az daha karışmakta, neticede bu "kavim" daha kuvvetli ve daha kalabalık olmakta, *Horasan* ve *İrak* Gazneliler devletinin elinden gitmektedir.

İşte elçinin verdiği izahat münasebetiyle, vezirin Selçuklular meselesi hakkındaki görüşünü nakletmiş bulunuyoruz. Onun verdiği bu izahattan anlıyoruz ki, vezir, Selçuklu meselesini hâlâ halletmeğe, hem de görünüşe göre, silâh kullanmağa lüzum kalmaksızın halletmeğe muktedirdir. Fakat aldığı tedbirlerin hükümdar tarafından tatbik edilmesine her halde askerî erkân imkân vermemektedir.

Vezir, elçinin Selçuklular hakkında verdiği izahatı hükümdara nakletti. Buna rağmen, Sultan Mesud mütarekeyi muhafazaya ve bu mütareke gereğince *Herat'a* dönmeğe karar verdi. Bu anda hükümdarın tek düşündüğü mesele, ordunun kıtlıktan kurtulmasıdır.

Ebû Nasr'ın da bulunduğu bu toplantıda, istikbale şâmil kararlar da verildi: Hazırlık devam edecektir. Fakat takip edilecek hareket hattı Selçuklulara bağlı olacaktır. Onlar rahat dururlarsa, üzerlerine varılmıyacaktır.

Hükümdar bu neticeyi elde ettiğinden dolayı, vezire iltifatlar etmiş, bundan böyle de aldığı tedbirlere itiraz etmeyeceğine dair söz vermiştir.

Ertesi gün yola çıkan hükümdar *Herat'a* vardı (Ağustos 1039 -Zilkade 430)

Sultan Mesud'un buradaki faaliyeti, bir bakıma Selçuklu istilâsına uğramış olan ülkeleri yeniden tanzim, bir bakıma da tenkil mahiyetini haizdir. Zira onun her tarafa askeri kıtalar gönderdiğini, bu suretle buraları "zabt" ettiğini ve vergi memurlarınının (*ummâl*) yeniden işe başlamalarını temin ettiğini görüyoruz. Bu tanzim hareketinden bir maksadı da hududu dışarıdan geleceklere karşı kapamaktır. Diğer taraftan askerlerin eline fermanlar vererek köylerden ve şehirlerden milyonlarca dinar tahsil ettirmesi bu teşebbüse tenkil mahiyetini vermektedir. Filhakika gönderilen askerler, niçin Türkmenlerle birleştikleri bahanesiyle bu paraları halktan zorla alıyorlardı.

Halka karşı bu toplu hareketlerden başka, o, *Herat'a* geldikleri zaman Selçukluları karşılamağa çıkan, misafir eden Gazne devlet erkânının da merhametsizce takibata tâbi tuttu. Bunlardan bir kısmı başlarına geleceği tahmin ederek kaçmışlara da, bir kısmı yakalanmış ve işkence ile öldürülmüştür. Bunlardan âmil Ebû Talha, Subaşı'nın uğradığı bozgunun sonra *Herat'i* işgal eden "Türkmenler"i istikbal ve misafir

ettiği ve hediyeler verdiği için öldürülmüştü ¹ Bazıları tevkif, bazıları ise nefyediliyordu. Meselâ kendisine nasihat eden birşairi, Mesud Râzî'yi *Hindistan'a*, sürmüştü. Ehemmiyeti dolayısıyla bu kıtayı alıyoruz: "Muhalliflerin karıncalar idiler; yılan oldular. Yılan olmuş karıncalardan çabuk intikam al. Bundan böyle onlara zaman verme. Zira yılan zaman bulursa ejderha olur" ².

Bunlardan başka aynı hükümdar çöl savaşına yarayacak âlet, at, deve, altın ve elbisenin derhal sevk edilmesi için Gazne'ye fermanlar gönderdi. Diğer taraftan kendisini yine içki ve eğlenceye vermiş bulunuyordu ³.

9. MÜTAREKENİN SELÇUKLULAR TARAFINDAN TATBİK EDİLMEMESİ

Görülüyor ki, Sultan Mesud, süratle hazırlanmaktadır. Halbuki gelen mektuplar, Tuğrul'un *Nisâbur'a* döndüğünü, Davud'un *Serahs'* da ikamet ettiğini, Yıñallıların ise *Mesâ* ve *Bâverd'e* gittiklerini bildiriyordu. Şu halde Selçuklular da mütareke şartlarına, görünüşe göre, daha başlangıçtan itibaren riayet etmemiş bulunuyorlardı. Zira mütareke şartlarına göre, onların *Nesâ*, *Bâverd* ve *Ferâve* ile iktifa etmeleri icap ederdi. Görüyoruz ki, onlar işgal ettikleri yerleri hiç terk etmemişlerdir, veya derhal yeniden işgal etmişlerdir. Bu suretle Selçuklular, Gazne elçisinin tahmin ettiği gibi, çoğaldıklarını ileri sürerek, kendilerine verilen arazinin arttırılmasını istemeğe bile lüzum görmemişlerdir.

Gelen bu mektupların bizzat Selçuklular bakımından ifade ettiği mânaya gelince, bu şöyle tesbit edilebilir: Selçukluların siyasî teşekkül haline geldikleri andan itibaren maruz kaldıkları tekâmülde yeni bir merhaleye eriştikleri dikkatimizi çekmektedir. Zira görüyoruz ki, daha bundan önceki savaşta rol oynayan ve hattâ hususî alâmeti bulunan Yabgu sahneden çekilmiş, adı zikredilmez olmuştur. Onun yerine Yıñallıların adı geçmektedir. Hattâ bu sonuncular, Yabgu'ya daha önce tahsis edilen şehri de içine alan geniş araziye sahiptirler. Maamafih Yabgu'yu, daha sonra muhtelif vesilelerle tekrar sahnede göreceğimizden burada adının zikredilmemesini yeni telâkkiye götüren münferid tezahürlerden ibaret saymak daha doğru görünüyor. Bu meseleye tekrar döneceğiz.

Bu mektuplar hakkında ilk tefsirde bulunan vezir olmuştur, sâhib-i divân-ı risâlet Ebû Nasr'a, hükümdarın olup biteni unuttuğunu ve kendisini eğlenceye vererek elçi, muhallifler ve anlaşma (*muvâza'at*) meselelerinin yürümediğini söyledi. Kendisine, işlerin olduğu yerde durmadığını, bilâkis daha da müşkül bir hal aldığını ilâve etti.

Muhatabı ise, daha bedbindir. Ona göre, bu durum telâfi edilmek safhasını geçmiştir. Hükümdara nahoş gelecek sözlerin hiç söylenmemesi

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, 588-9; nşr. S. Nefisi, s. 715-16.

² Beyhakî, nşr. Ganî, 954; nşr. S. Nefisi, s. 722; ayrıca bk. M. Kazvinî, *Çahâr Makale haşiyeleri*, s. 135.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 588; nşr. S. Nefisi, s. 716.

daha iyidir. Zira hükümdara, bugün ihtiyarların sözleri hoş gelmiyor. O tecrübesiz gençleri istiyor. Kendileri gibi ihtiyarlara susmaktan başka yol yoktur. Vezir bu mütalaaları tasdik etmiş ve hükümdar bu mesele hakkında kendilerinden bir şey sorarsa, susmalarını söylemiştir¹.

10. KARŞILIKLI HAZIRLIKLAR VE İTTİFAKLAR

Bu mektuplar karşısında hükümdarın ne düşündüğünü öğrenemiyoruz. Yalnız onun fikirlerini, *Curcan'a*, Gazne generallerinden adı geçen Ebû Sehl Ham'dûy, Sûrî ve Ebû Kâlicâr'a hitaben yazdığı fermandan öğreniyoruz (24 Temmuz 1039-1 Zilhicce 430).

Bunda *Herat'u* geldiğini, *Gazne'den* istedikleri gelinceye kadar burada kalacağını, sonra *Tûs* ve *Nişâbur* taraflarına gideceğini, zira hasımların bütün âdet ve hünerlerini, savaş tarzlarını öğrendiğini, onlar gibi ağırlıksız (*bî-buneh*) bir ordu sevkedeceğini, kendisinin geri kuvvetlerini (*mâyedâr*) teşkil edeceğini söylüyor ve onların da *Nişâbur'a* gelmelerini emrediyor. Gayesi ise, cihani onlardan (Selçuklulardan) temizlemektir.

Görülüyor ki, Sultan Mesud, etraftan yardımcı temin etmeğe çalışmaktadır. Görünüşe göre, bu sırada kendisine yardım edecek durumda bulunan tek tâbi de bu Gürcan hâkimidir. Zira yukarıdan beri verdiğimiz uzun izahattan anlaşılacağı gibi, Selçukluların her tarafta müttefiklere sahip bulunmalarına mukabil, Gazneliler devleti epey zamandan beri hemen hemen siyasî yalnızlık içindedir.

Bu sırada Sultan Mesud'un yaptırdığı resm-i geçidi görenler, hiç bir zaman böyle bir ordu görmediklerini kabul ediyorlardı².

Yine bu sırada Sultan Mesud her gün devlet erkânı ile toplantılar yapıyor, müzakerelerde bulunuyordu (Eylül 1039 -Muharrem 431)-Tabîî daima konuşulan mevzu Selçuklular meselesi idi. Toplantılar bittikten sonra da hükümdar gece yarısına kadar çalışıyordu. Onun bu şekilde çalışması şimdiye kadar hiç görülmemişti.

Her taraftan gelen mektuplar, Selçukluların da hazırlandıklarını bildiriyordu.

Yine bu mektuplarda onların Karahanlı prensi Börü Tekin'e kuvvet göndermek suretiyle yardım ettikleri, bu sayede onun Ali Tekin oğulları ile bir kaç şiddetli savaş yaptığı ve onları mağlup ettiği ve *Mâ-verâünnehr'i* fethetmek üzere bulunduğu bildiriliyordu. Gaznelilerin Selçuklu meselesinden başka bir şey ile meşgul olmamalarına mukabil, Selçuklu şeflerinin müttefiklere sahip olmaları ve işin asıl enteresan tarafı şimdiye kadar daima dışarıdan yardım alırken, ilk defa olarak yardım edecek hale gelmeleri, şartların bu sonuncular lehine eskisine nazaran ne kadar değişmiş olduğunu göstermek için kâfidir. Bu, aynı zamanda aynı şeflerin nasıl plânlı bir siyasete sahip olduklarını gösterir.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 589; nşr. S. Nefisi, s. 717.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 590; nşr. S. Nefisi, 718,

Diğer taraftan yine bu mektuplarda Hârezmşah Altuntaş oğlu Handân'ın da Selçuklularla dostluk kurduğundan bahsediliyordu. Selçukluların Hâzrezmşahlarla ötedenberi dost ve müttefik olduklarını bildiğimizden, bunu mevcut dostluğun daha da geliştirilmesi ve yeniden fiili sahaya intikal ettirilmesi şeklinde kabul etmek icap edeceği tabiidir. Nitekim *Ceyhun* bendinin her taraftan açılmış olduğundan ve *Horasan'* yağma etmek maksadiyle insanların gelmeğe başlamalarından bahsedilmesi, bu dostluğun nasıl tezahür ettiği hakkında fikir vermektedir. Demek ki, iki müttefiki birbirinden ayıran *Ceyhun* nehri üzerinde her türlü tahdit kaldırılmış ve halkın serbestçe geçmesi temin edilmiştir. Gelenlerin sırf yağma maksadiyle gelmeleri anlaşmanın ehemmiyetini ve kıymetini küçültmez. Hedef, Gazne devletinin mukavemet gücünü kırmak olduğuna göre, gelenler Selçuklu saflarında çalışsınlar veya çalışmasınlar, netice şüphesiz değişmeyecektir.

Horasan'a doğru vukubulan bu akının mahiyet ve şumulünü daha iyi belirtmek üzere kaynakta geçen şu vakayı da nakledeyim: *Âmul'da* tek eli, tek ayağı ve tek gözü olan ihtiyar bir kadın gördüler. Elinde bir balta vardı. Niçin geldiği sorulduğu zaman, "işittim ki, *Horasan* ülkesinin hazinelerini yerin altından çıkarıyorlar. Bir az da ben götüreyim diye geldim" dedi.

Kaynakta bildirildiğine göre, Sultan Mesud bu habere güldü; fakat işin esasını bilen insanlara bu haber çok ağır geldi¹.

11. SULTAN MESUD'UN, SELÇUKLULARI TAKİBE GEÇMESİ

Bu sırada *Gazne'den* istenen techizat ve takviye kıtaları gelmeğe başladı². Bu suretle hazırlığını tamamladığına kanaat getiren Sultan Mesud, *Heraftan Bûşenc*³ tarafına doğru hareket etti (9 Kasım 1039-18 Sefer 431 Çarşamba). Emrinde, savaş fillerini ve bir çok yayayı ihtiva eden büyük bir ordu vardı. Fakat ağırlığı hafifti. *Buşenc'in* harp sahası olduğu, buraya gelince ordunun Sultan Mesud tarafından harp nizamına sokulmasından anlaşılıyor⁴.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 594; nşr. S. Nefisi, s. 722-3.

² Bk. *ayrı yerler*.

³ Herat'm batısına doğru bir günlük mesafede bulunan burası hakkında bk. Le Strange, *ad. geç. eser*, s. 411-12.

⁴ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 602-3; nşr. S. Nefisi, s. 733. Ordu şu şekilde harp nizamına sokulmuştu :

	Öncü	
	Ebû Bekir Hâcib	
Sol cenah	Merke	Sağ cenah
Büyük Hâcib	Sultan Mesud	Sipahsâlâr Ali
	Saka	
	Piri Ahursâlâr	
	Bay Tekin	

Bu esnada Tuğrul, *Nişâbur'da* bulunuyordu. Sultan Mesud, yolun, bu şehre ve *Tûs'a*. olmak üzere ikiye ayrıldığı noktada¹ birden bu sonuncu şehre gitmeğe karar verdi. Bu takdirde Tuğrul, *Nişâbur'da* emin vaziyette oturacak ve buradan daha geç ayrılacaktır. Sultan, *Tûs'dan Nesâ'nın* batısında kâin *Ustuvâ* üzerine hücum edecektir. Bu suretle bu yolu tutacak ve Tuğrul'un *Nesâ'ya* gitmesine mâni olacaktır. Bu tarafa gidemeyen Tuğrul, *Herat* ve *Seraks'a* doğru giderse, onu yakalamak mümkün olacaktır.

Görülüyor ki, Sultan Mesud'un plânının hedefini Selçuklu birleşmesine meydan vermemek ve yolunu kesmek suretiyle önce bütün Selçuklu ailesinin başı olan Tuğrul'u yakalamak teşkil ediyor.

Hükümdar bu plânını tatbik etmek üzere 1000 saray gulâmı, 2000 atlı ve 200 yaya alarak bizzat Tuğrul üzerine yürüdü; fakat yatsı namazından sonra bindiği fil üzerinde uykuya daldı. Bunu gören maiyeti fili çabuk sürmeğe cesaret edemediler. Sultan seher vaktine kadar uyudu. Bu suretle büyük bir fırsat kaçırılmış oldu. Zira hükümdar uyumasaydı, seher vakti Tuğrul'u bastıracaktı.

Maamafih atlı gözcüler vasıtasıyla Sultan Mesud'un *Tus* tarafına gittiğini öğrenen Tuğrul, yolunu keseceğini anlamış ve daha önce *Nişâbur'u* terk etmiş ve *Nesâ* tarafından doğru çekilmişti. Sultan Mesud'un takibe gönderdiği kuvvetler *Ustuvâ'nın* merkezi *Habûşân (Koçan)a* geldikleri zaman (28 Kasım 1039-5 Rebiülevvel 431 Pazar) Tuğrul'un bir az önce burasını terk etmiş olduğunu gördüler. Hattâ *Gazne* ordusunun trampet seslerini duyduğu için Tuğrul alelacele şehri terk etmişti. Bu yüzden ağırlıklarını bırakmak zorunda kalmışlardı.

Bu fırsatı kaçırdığından dolayı son derece müteessir olan hükümdar, etrafındakilere küfürler ediyordu. Bu hale bizzat şahit olan müellif Beyhakî onun bu derece kızdığını hiç görmemiş bulunduğunu söylemektedir.

"Kaçan"ların arkasından gönderdiği 500 saray gulâmı ve bir şeyler bulmak ümidiyle onlara kendiliklerinden katılanlar, bir çok kumaş ve eşya getirdiler. Bunlar, Tuğrul'un, yollarda bulundurduğu dinlenmiş atlara binerek süratle çekildiğini, fakat, başlarının Arslan Câzib oğlu Süleyman ve Kadir hâcib olduklarını söyleyen bir kıtaya (*fevi*) ulaştıklarını, yolunu bildikleri dar bir dereden dağa çıktıklarını, başka bir kalabalık bulduklarını, fakat bunların Türkmenlere benzemediklerini söylediler.

Sultan Mesud askerinin dinlenmesi için iki gün kaldığı bu şehirde (*Habûşân*), Tuğrul'un terk ettiği *Nişâbru* tekrar ele geçirmek için tedbirler aldı: Bu sırada kendisine iltihak eden Ebû Sehl Hamdûyile Sûrî'yi bu işle tanzif etti. Onlara şehri "zabt" etmelerini emretti. Zira Yukarıda kendisinden bahsettiğimiz sâhib-i berîd Ebû'l-Muzaffer

¹ Burasının adı kaynakta (*Senced Sarayı*) şeklinde geçmektedir (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 703; nşr. S. Nefisî, 733). Dr. Ganî, kaynaklarda geçmemekle beraber bugün *Meşhed* civarında *Ribat-ı Seng—Senced* adını taşıyan yerin bulunduğunu, ve buna intibak ettiğini söylüyor (bk. *ayn. yer*, not 47).

Cumahî, gönderdiği mektupta, saklandığı yerden çıktığını, Ali soyundan olanlar (*'alevîyân*)ın kendisiyle beraber olduklarını, fakat şehir ileri gelenlerinin ayaklandıklarını ve fesad çıkardıklarını bildiriyordu. Görülüyor ki, şehir Selçuklu hâkimiyetine ısınmıştır. Cumahî'nin Gazne hâkimiyetini tekrar kurmak için giriştiği teşebbüs mukavemetle karşılaşmıştır. Bunun, aynı zamanda Selçukluların sonunda galip geleceğine şehir halkının inandığı mânasına geleceği tabiidir.

Sultan Mesud bütün kumandanlara verdiği talimatta şehri "zabt" ettikten sonra orada mümkün olduğu kadar fazla ot yığmalarını, zira kışın geri kalan kısmını orada geçireceğini bildirmiştir.

Kendisi de mücerred (*ceride*) atlılarla *Bâverd'e* akınlar yaptı. Bu suretle yolu olsun olmasın her yerden gidebiliyorlardı.

Bâverd'e hücumlar ve sebepleri hakkında başka bir kaynaktan daha mufassal ve vazıh malûmata sahibiz ¹. *Bâverd* halkının, hisarı, bir anlaşma ile Selçuklulara (metinde Türkmenlere) verdiklerini öğrenen Sultan Mesud, derhal buraya yürümüş, kısa süren bir muhasaradan sonra şehri almış ve halkının ekserisini öldürtmüştür. Selçuklu hâkimiyetinin, Gazne hâkimiyetine tercih edildiğini gösteren bu hâdise dikkate şayandır. Maamafih bu münferid bir hâdise değildir. Göreceğimiz gibi, *Serahs* şehri de Sultan Mesud'a mukavemet etmiştir.

Sultan Mesud'un çevirme hareketinden kurtulan Tuğrul da *Bâverd'e* geldiği zaman Davud'u ve Yınallıları, bütün "Türkmenler" ordusunu ağırlıkları ile birlikte orada buldu. Süratle çöl tarafına çekilmeğe karar vermişlerdi. Zira bu defa Sultan Mesud'un başka türlü geldiğini, yani kendileri gibi manevra ve hareket kabiliyeti olan bir orduya sahip olduğunu anlamışlardı.

Selçuklu şefleri kendi aralarında böyle konuşurlarken dağda bulunan gözcüler birbirlerine koştular ve Sultan Mesud'un geldiğini söylediler. Bu haberi Tuğrul'a, Davud'a ve diğer şeflere ulaştırdılar. Onlar da ağırlıklarını daha ilerilere götürdüler. Sultan Mesud ve emrindeki kuvvetler, dağlık sahalardan *Bâverd* sahrasına varıncaya kadar Selçuklular henüz az bir mesafe almış bulunuyorlardı. Öyle ki, eğer daha süratli gidilse idi, onlara ulaşılabilirdi. Burada bir Mevlâzâde'yi yakaladılar. Bir kumandan (*hâcib*) onu Sultan Mesud'un huzuruna getirdi. Hükümdar kendisinden "Türkmenler"i sordu. Bir kaç gün önce Ali ile Mikâil'in ağırlıkları, *Nesâ* ve *Ferâve* çöl (*rîg*) üne doğru götürdüklerini, ileri gelenlerin (*âyân*) ve şeflerin ise büyük (*enbûh*) ve mücehhez (*sahte*) bir ordu ile esas yoldan on fersah mesafede çölün kenar (*perre*)nda, bulduklarını, kendisi atı topal olduğu için geride kaldığını söyledi.

Bu söz üzerine Sultan Mesud takipten vaz geçti. Bu sırada Gazne ordusu öncü kumandanlarından bir kaç atlı geldi. Sultana, Mevlâzâde'nin yalan söylediğini, Selçukluların, ağırlıklarını daha bu kuşluk vakti

¹ Bk. Gerdizî, s. 85.

götürdüklerini, zira kendilerinin yürürken çıkardıkları tozu gördüklerini bildirdiler.

Başkumandan (*sipaksâlâr*) Ali ve diğer kumandanlar, onun, ordunun çıkardığı toz olduğunu, zira onların ağırlıklarını kendilerine bu kadar yakın bulunduracak derecede gafil olmadıklarını söylediler. Bu suretle hükümdarı gevşettiler. Zaten o uzun müddet takip etmişti. Ortalık da sıcak olmuştu. Bu sebeple Sultan Mesud, *Bâverd'in* kenarına indi. Kaynakta temin edildiğine göre, hükümdar aynı süratle takibe devam etseydi, veya asker gönderseydi, bütün ağırlık ele geçirdi. Zira geceleyin Gazne casusları geldiler ve Türkmenlerin büyük ümitsizliğe düştüklerini ve ağırlıklarının da kendilerine pek yakın bulunduğunu, eğer Sultan Mesud oraya varsaydı, büyük muradına ereceğini, arkalarından kimse gelmediğinden Selçukluların, *Nesâ* tarafına gitmek üzere ağırlıklarını süratle götürdüklerini, büyük korku içinde bulduklarını, Sultan *Ferâve'*ye giderse, onların keza sebat edemeyeceklerini, zira hayvanları için ot kıtlığı çektiklerini bildirdiler. Yine onların raporlarına göre, Selçuklular şu kararı vermişlerdi: Gazne ordusu peşlerinden geldikçe, onlar da kış gelinciy ve takipçiler sıkıntıya düşerek dönünceye kadar ilerilere gidecekler, bahar gelince, ağırlıksız olarak savaşmak üzere geri geleceklerdi.

Bu haberleri alan Gazne hükümdarı, yeni şartlar karşısında savaş plânlarını tekrar gözden geçirmek lüzumunu duydu ve harp meclisini topladı. İleri geri sözler söylendi. Nihayet vezir söz aldı. Buradan yolun uzak olmadığını, *Nesâ'ya* kadar gidilmesini, orada bir kaç gün kalınmasını, hayvanların oranın otunu yemesini, bu suretle hasımların korkularının daha da artacağını, hem de bu gelişin *Hârezm'de* duyulmasının faydalı olacağını¹, hükümdarın böylece *Horasan'a*, gelmiş olduğunu, karışıklıklar tamamiyle bertaraf edilmedikçe dönmiyeceğini uzak yakın herkesin anlayacağını söyledi.

Mahzâ devletin sarsılan prestijini bir dereceye kadar tamir etmek üzere teklif ettiği vuzuhla anlaşılan vezirin bu plânı hükümdar tarafından derhal tasvip edildi.

Ertesi gün *Nesâ'ya* hareket edildi. O haveli dehşet ve korku (*hezâ-hiz*) içinde kaldı. Selçuklular, *Ferâve'den* çöllere çekildiler. Ağırlıklarını da *Balkan* dağına götürdüler.

Bu sırada Selçukluların nasıl sıkışık durumlara düştükleri hakkında elimizde deliller vardır; Tuğrul, günlerce çizmesini ve zırhını çıkarmamıştı; uyuduğu zaman, kalkanını yastık yapıyordu. Kaynakta ifade edildiği gibi², bu kavmin' şefinin hali böyle olunca, ötekilerinkinin nasıl olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 606; nşr. S.Nefisî, s. 637. Bunun tatbikiyle bu bakımdan elde edilen neticeler hak. bk. *ayn. eser*, nşr. Ganî, s. 607; nşr. S. Nefisi, s. 738.

² Bk. *ayn. yerler*. Kaynakta bildirildiğine göre Selçuklular'ın bu durumu aradan bir müddet geçtikten sonra anlaşılmıştır.

Maamafih Selçukluların çöllere çekilmeleri de bir muvaffakiyet sayılmak icap eder. Çünkü *Nesâ'da* bir kaç gün kalan Sultan Mesud, başlıca ot kıtlığından dolayı, askerinin feryada başlaması üzerine *Nişâbür'a* dönmeğe mecbur kaldı (18 Ocak 1040- 28 Rebiülahir 43)¹. Bu suretle o Selçuklulara bir şey yapamadı.

Şehirden çok uzaklarda tâ *Ustuvâ'da* kadınlar, âlimler ve fakırlar Sultan Mesud'u karşıladılar. Sadece imam Muvaffak, Selçuklularla beraber gitmişti. Görünüşe göre, Sultan Mesud'un daha önce gönderdiği kumandanlar, şehri herhangi şekilde müşkülâta maruz kalmadan ele geçirmiş bulunuyorlardı.

Bu kumandanlardan Sûrî, Tuğrul'un oturduğu tahtı parçalatmış, parçalarını fakirlere dağıtmış ve yeniden yaptırmıştı; Selçukluların atlarını bağladıkları ahırları yıktırmıştı. Onun bu yaptıklarından dolayı Sultan Mesud çok memnun oldu ve kendisine iltifatlar etti.

Nişâbur harap olmuştu. Müthiş kıtlık hüküm sürüyordu. Halktan ve askerden bir çok kimseler ölüyordu. Ayrıca ot kıtlığı çekiliyordu. Sûrî bütün gayretlerine rağmen 20 günlük ot toplayabilmişti.

Ot kıtlığı öyle bir hal aldı ki, tâ *Dâmgân'dan* develerle ot getiriliyordu. Bu sırada âdetleri olduğu veçhile Türkmenler, ot getirenlerin etrafında asla dolaşmıyorlardı. Onlar da kendileri ile meşgul idiler. Zira bu kıtlık ve darlık her yerde vardı².

İşte bu sırada idi ki, Bağdad Abbasî halifesinden Sultan Mesud'a mektuplar geldi. Halife, Sultan'a, Türkmenlerin yüzünden iştiyal eden fitne ateşini söndürünceye kadar *Horasan'dan* kımıldamamasını, bu iş bittikten sonra da bu ülkeleri mütegalibelerin elinden kurtarmak üzere *Rey* ve *Cibâl* tarafına geçmesini emrediyordu. Sultan Mesud bu mektuplara verdiği cevapta, kendisinin de hedefinin bu olduğunu belirtmiş, emir geldikten sonra gayretini daha da arttıracığını söylemiştir³.

Nihayet harekete karar verdi. Bunda Halifenin mektubunun ne dereceye kadar tesiri olduğunu bilmiyoruz. Sultan Mesud, *Tûs* istikametinde *Nişâbur'u* terk etti (16 Mart 1040-27 Cemaziyelahir 431 Cumartesi). *Seraks'a*, *Bâverd'e*, *Ustuvâ'ya*, *Nişâbür'a* ve her tarafa giden yol başlarına akli başında kumandanların emrinde, öncü olarak, mücehhez kıtalar gönderdi.

Muhalifler de kımıldandılar ve bir çok mücehhez halkla *Serahs'a* geldiler ve Gazne ordusuna doğru öncüler gönderdiler. Her iki taraf da uyanık bulunuyordu. Savaşlar oluyordu. Sultan Mesud, çadırını yüksek bir yere kurdurmuştu. Şarap içiyordu. O askerinin büyük kısmı ile bizzat Selçukluların üzerine gitmiyordu. Buğday gelmesini bekliyordu. (Bu beklemenin hata olup olmadığı hakkında kaynakta bir şey söylen-

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 607; nşr. S. Nefisi, s. 738.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 609; nşr. S. Nefisi, s. 741.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 610; nşr. S. Nefisi, s. 742.

memektedir). Ekmek müthiş pahalılaşmıştı. Arpayı hiç gören yoktu. *Tüs* ve havalisini tarıyorlar, kimde buğday bulurlarsa alıyorlardı. *Sûrî* bu havalıyı ateşe veriyordu. Buna rağmen bir şey bulamıyordu. Hele otsuzluk son dereceyi bulmuştu. Bu yüzden ordunun isyan etmesinden korkuluyordu. Meseleden hükümdar haberdar edildi. Buradan hareket edilmesi, aksi takdirde telâfisi güç bir hâdisenin olacağı söylendi.

Bu ihtarlar üzerine Sultan *Tüs*'dan *Serahs* tarafına hareket etti (5 Mayıs 1040-19 Şaban 431 Cumartesi)-Buraya varıncaya kadar yolda sayısız hayvan öldü. Ordu mensupları otsuzluktan ve açlıktan son derecede müteessirdiler. Nihayet *Serahs'a* varıldı (14 Mayıs 1040-28 Şaban 431). Bildiğimize göre, şehir savaşa alındı¹. Şehir harap ve susuzdu. Halk sahraya ve dağa kaçmıştı. Bir tek buğday başağı bile yoktu. Sanki yakılmış gibi hiç ot bulunmuyordu. Ordu mensupları şaşkına döndü. Askerler, eskiden sahraya atılmış otları uzaklardan getiriyorlar, suluyorlar ve hayvanların önüne atıyorlardı. Hayvanlar bu otları açlıktan bir iki defa yiyorlar, sonra başlarını çeviriyorlardı; etraflarına bakmıyorlardı; nihayet açlıktan ölüyorlardı. Yaya askerlerin hali, bundan daha fena idi.

Bu durum karşısında hükümdar da ne yapacağını şaşırıp ve bir hal çaresi bulmak üzere bütün sivil ve askerî erkân ile bir toplantı yaptı. Erkânâ göre, böyle giderse, ne insan, ne de hayvan kalacaktır. Sultan Mesud'a göre ise, Selçuklular her ne kadar bütün kuvvetlerini bir araya toplamışlarsa da, onlarda da aynı darlık mevcuttur. Hükümdar bunu bilmektedir.

Erkân aynı fikirde değillerdir. Onlara göre, ot bolluğu bakımından onların hali başkadır. Şimdi buğdayın gelmiş olması hepsinden daha iyi. Selçuklular ise buğdayın başındadırlar. Gazneliler oraya varıncaya kadar onların atları dinlenmiş (*sütüde*) ve şişmanlamış olurlar. Gazne ordusu ise bu yollarda hiç bir şey bulamıyacaktı. Bu durum karşısında hükümdarın *Herata*. gitmesi daha doğru bir hareket görünüyor. Yine onlara göre, orada *Badğis* ve havalisine kadar ot vardır. Orada bir kaç gün kalmalı, sonra hazırlanarak Selçuklular üzerine yürümelidir.

Sultan Mesud bu teklifi red etti: *Merv'den* başka bir yere gidemeyeceğini, zira düşmanların oraya geleceğini, söyledi. Ona göre, artık ne olacaksa olmalıdır. Zira her gün bu işle meşgul olmasına imkân yoktur. Bu sefer hükümdara itiraz edenlerin esas itibarıyla kumandanlar olduğu anlaşılıyor. Zira kaynakta toplantıdan nevmid dünenlerin bir yerde ayrıca toplandıkları, aralarından, hükümdarın teveccühünü haiz iki kumandanı²

¹ Bk. Gerdizî, s. 85. Bu kaynağa göre, *Serahs* ahalisi Mesud'a vergi (*haraç*) vermemişler, o da şehri muhasara etmiştir. Aldıktan sonra hisarını yıktırmıştır. Halkını da cezalandırmıştır. Beyhakî harâbîyi Selçuklulara yüklemektedir.

² Bunlardan biri, Selçuklulara karşı harekete geçmeden önce, azledilen Ebû , Sehl Hamdûy'un yerine Nişâbur reisliğine tayin edilen (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 610; nşr. S. Nefisi, s. 741) Ebu'l-Hasan Abdu'l-Celâl, diğeri de Mesud-ı Leys idi. (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 613; nşr. S. Nefisi, s. 744).

ona tekrar gönderdikleri bildirilmektedir. Bu seçtikleri kumandanlar, kurak yıl olduğu için *Merv* tarafına gitmenin doğru olmadığını, yolda su ve ot bulunmadığının söylendiği, askerın sıkıntıya düşeceğini ve telâfisi imkânsız bir karışıklığın vukubulmasının mümkün olduğunu söyleyeceklerdi.

Delegeler üzerine aldıkları vazifeyi yaptılar. Sultan Mesud çok kızdı; bu iki kumandana çıkıştı, küfürler etti ve şunları söyledi: "Siz kumandanlar (*kuvvâdân*) sözbirliği etmişsiniz. Ben sıkıntı (*renci*) da bulunayım, siz de hırsızlık edesiniz diye bu işin hakkında gelinmesini istemiyorsunuz. Ben sizleri öyle bir yere götüreceğim ki, hepıniz kuyuya düşüp, helak olacaksınız. Tâ ki, ben sizden ve ihanetler (*hîyânât*) inizden, siz de benden kurtulasınız. Bir daha kimse bana bu hususta haber getirmesın, yoksa boynunun vurulmasını emrederim".

Sultan Mesud'un ilk defa olarak bütün kumandanları açıktan açığa itham ettiğini görüyoruz. Mevzuumuz dışında bulunduğu için bu mühim beyanat hakkında daha fazla tahlil ve tefsirlerde bulunmak istemiyoruz. Yalnız şu kadar söyleyelim ki, hükümdara göre, kumandanların işi savsaklamaları, daha ziyade iç politika meseleleri ile ilgilidir. Yoksa Sultan Mesud, Selçuklular tarafına geçen kumandanların teşkil ettikleri misale göre bunu dış politika meseleleri ile ilgili telâkki ve onları Selçuklu hâkimiyetinin kurulması lehine çalışmakla itham edebilirdi. Öyle görünüyor ki, bu son nokta hükümdarın zihninde, hiç olmazsa şimdilik, ön plânı işgal eden bir mesele değildir.

Sivil ve askeri erkânın yaptığı bütün teşebbüsler netice vermedi. Hükümdar fikrinde ısrar ediyordu. Nitekim *Merv* istikametinde yola çıktı (16 Mayıs 1040-2 Ramazan 431 Cuma) ¹. Sıcak, erzak ve ot kıtlığı, zayıf hayvanlar, üstelik oruç, işte tablo.

Yolda hükümdar atları çeken ve ağlayan bir kaç kişiyi geçti; müteessir oldu ve "bu ordu mahvolmuştur" dedi. Herkes, bunu döneceği şeklinde telâkki etti. Hattâ bu haber orduda yayıldı. Sonunda hükümdar bunu tezkib etti. Bütün bu sıkıntının *Merv'e* kadar süreceğini söyledi. Ertesi gün yola devam edildi, işin garibi, suyun da bulunmaması idi. Büyük suların kuruyup su kıtlığı çekileceği kimsenin hatırına gelmezdi. İş o raddeye vardı ki, Serahs'dan hareketin üçüncü günü kuyular kazılması zarureti hâsıl oldu. Hem acı, hem de tatlı su çıkıyordu.

12. SELÇUKLULARLA KARŞILAŞMA

Gazne ordusu harekete geçer geçmez ilk defa, bir kuşluk zamanı 1000 Türkmen atlısı ile 500 mülteci atlısı göründü (22 Mayıs 1040-7 Ramazan

¹ Metinde hükümdarın *Serahs'tan* hareket tarihi 2 Ramazan 431 Cuma olarak verilmektedir. Halbuki 2 Ramazan cumaya değil cumartesine rastlamaktadır. Müellifin Cuma günü gibi mühim bir günü unutmıyacağı dikkate alınarak 2 Ramazan yerine 1 Ramazan 431 cuma günü kabul edilmiştir. Bu da 16 Mayıs 1040'a tekabül etmektedir.

431). Bunlardan birincilerin Yııallılar olduğunu, ikincilerin başında ise Selçuklular tarafına geçen Börü Tekin'in bulunduğunu söylediler. Böylece Selçuklu öncüleri Gazne ordusu ile temasa geldiler, dört taraftan hücumla geçtiler. Şiddetli savaşlar oldu. Selçuklular bir çok deve götürdüler. Gazne ordusu onları bir az uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Fakat Selçuklu öncüleri, uzaktan da olsa, Gazne ordusuna menzil yerine kadar "asılmâk"ta devam ettiler.

Hiç beklemediği anlaşılan bu hareket, kaynağın tabiriyle, hükümdarı biraz uyandırdı ve etrafındakilere peşiman olduğunu açıkça söyledi.

Bu Selçuklu hareketini, Merv'e gidilmesine itiraz eden devlet erkânının da beklemedikleri anlaşılıyor. Çünkü, gördük ki, onlar, yolda Selçuklu hücumuna uğranılacağına hiç söylememişlerdi. Bu hâdise, hükümdarın bütün askerî ve sivil erkânını, ikindi üzeri alelacele toplantıya çağırmasına sebep oldu. Hükümdar, doğrudan bu hâdiseden söz açtı ve "iki bin atlıdan daha az bir düşman kıtası görünüyor, develeri götürüyor; cüretkârlık (*bî-haşmeti*) gösteriyorlar ve harp nizamında giden bu büyüklükte bir ordu onların cezasını veremiyor. Böyle mi olacaktı?" dedi. Sipahsâlâr ve büyük hâcib, "düşman bugün ani hücum yaptı. Yarın da gelirse başka türlü bir gayret (*kûşîş*) görecektir." dediler ve kalkıp gitmek istediler. Hükümdar onları geri çağırıldı. Toplantı akşama kadar devam etti. Kumandanlar nihayet orduda bulunan tek atlıların dayattıklarını, zira çok sıkıntı çektiklerini ve nevmite bulduklarını, sâlâr ve kumandanların, canlarını hükümdarın hatırı için vermekten fazla bir şey yapamayacaklarını, fakat sayılarının pek az bulunduğunu söylediler.

Hükümdar ısrar ettikçe bundan başka söz söylemiyorlardı ve "hükümdar daha iyi bilir" deyip kesiyorlardı. Sultan Mesud kızdı. Nihayet vezir söz aldı. Ona göre, asla geri dönülemez. Zira işe başlanmıştır. Geri dönmek hezimet olur. Sonra düşman mağlup edilmemiştir. Onun için, savaş devam edilmelidir. Zira mesafe yakındır. Merv'e varınca, şehir ve buğdaylar Gazne ordusunun eline geçer. Düşman da çöle sürülür. İşler düzelir. Kalan bu iki menzilde çok dikkatli olmak lâzımdır.

Toplantıda bulunanlar vezirin bu fikrini beğendiler. Fakat endişelerini izhardan da geri kalmadılar. Zira orduda karışıklık ve itaatsizlik emareleri kendini gösteriyordu. Saray gulâmları, yarın savaş olursa, taciklerin atlarını alacaklarını, deve üzerinde savaş yapılamıyacağını söylemişlerdi. Hükümdar bu haber üzerine dehşete düştü, fakat cevap vermedi.

Münakaşalar herhangi şekilde karar verilemeksizin bu şekilde devam edip giderken habercilerin mektupları geldi.

Mektuplarda bildirildiğine göre, Sultan'ın *Serahs'dan* hareket ettiği haberi, Selçuklulara erişince, onlarda büyük bir korku başladı. Tuğrul'a kendisinin başları (*mîhter*) bulunduğunu, neyi doğru görürse, onu yapacaklarını söylediler. Tuğrul aynen şu mütalaada bulundu: Ağırılığı alarak *Dihistan* taraflarına gitmemiz ve *Cürcan* ve havalisini almamız, bana daha doğru görünüyor, zira tacikler fakir (*sebk-mâye*) ve techizatsız (*bî-*

alet)dırlar. Buna rağmen eğer burada tutunamazsak *Rey'e* gidelim, Çünkü *Rey*, *Cibâl* ve *İsfahan* bize aittir. Vilâyetinden gittiğimiz için padişah (Sultan Mesud) asla bizim peşimizden gelmez. O büyük bir padişahdır. Ordusu, âlet ve teçhizatı, vilâyeti çoktur. Bizim kudretimizi (*sâmân*) de öğrendi. Bizim arkamızdan artık gelmiyecektir. Bu kış ne kadar sıkıntı (*renc*) çektiğimizi hepimiz biliyoruz. Zayıf yerleri alalım. Bu, böyle bir muhteşem hükümdarla uğraşmaktan daha iyidir."

İçtimada bulunanlar onun bu fikrini beğendiler. Dâvud hiç söz söylemiyordu. Ona bu husustaki fikrini sordular. O söylenenlerin ve alınan kararların aleyhinde idi. Fikrini şöyle müdafaa etti: "Başlangıçta böyle yapmamalı ve böyle bir padişahla uğraşmamalı idik. Biz onunla uğraştık ve o bizden incindi. Savaşlar oldu. Onun bir kaç vilâyetini harap ettik, (nihayet) artık can evinden vurmamız lâzımdır. .. Zira eğer biz onu mağlup edersek bütün cihanı ele geçiririz. Eğer o bizi mağlup ederse, firara muktedir olamayız. Zira mağlup edilsek, peşimizden nasıl gelecekları aşikârdır. Fakat ağırlık ve eşyalarımız (*buneh*) bizden çok uzak olmalıdır. Her nereye gidersek, gönlü ağırlıkla meşgul olmayan mücerred atlı olmak lâzımdır. Şunu da biliniz ki, (buralardan) el kaldırmadan (savaş yapmadan) gidersek, bu padişah korkup kaçtığımızı sanacak ve peşimize düşecektir. (Sonra) bütün eyalet sahip (*vilâyetdâr*)lerine mektup yazarak üzerimize teşvik etmeğe girişecektir. (Bunun neticesinde) mecburen (*nâçâr*) dost bize düşman olacaktır.

Çektiğimiz ve bu gün çekmekte olduğumuz bu kıtlığı, aldığımız doğru haberlerden bize malûm olduğuna göre, onlar da çektiler ve halen çekmektedirler. Bari biz bugün uzun zamandanberidir ki, otun başındayız. Atlar ve asker (*merdum*) dinlendiler. Onlar ise çöllerden bu yana geliyorlar. Bu (yaptığımız) acizliktir. Korkmamak lâzımdır".

Yabgu, Tuğrul, Yıncıllılar ve bütün kumandanlar (*mukaddeman*) bu fikrin daha uygun olduğunu söylediler.

Ağırlığı, yaşı küçük, atı zayıf 2000 atlı ile gerilere gönderdiler. Asıl orduya, resm-i geçit yaptırdılar (*arz.kerdend*); 16.000 atlı idi. Bütün bundan Yıncıllıları ve Börü Tekin'i öncü olarak göndereceklerdir"¹.

Mevzuumuz bakımından fevkalade ehemmiyeti dolayısıyla hemen hemen aynen naklettiğimiz mektup burada bitmektedir. Bu mektup hakkında Gazneliler devletinin başında bulunanların ne düşündüklerini tesbit etmeden önce bundan çıkan neticeleri sıra ile kaydedelim:

1. Burada iki görüş çarpışmaktadır. Başlangıçta asıl hükümdar olduğunu gördüğümüz Tuğrul, menfi görüşü, Çağrı ise müsbet görüşü temsil etmektedir.

2. Tuğrul'a göre, *Horasan'ı* terk edip, fethi daha kolay olan batıya gitmek lâzımdır. İlk merhale, *Cürcan* ve havalisidir.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Gani, s. 618-19; nşr- S. Nefisî, s. 751-52.

3. Yine ona göre, bura yerli halkı hem zayıf, hem de techizatsızdırlar.

4. Buna rağmen, burada şu veya bu sebeple tutunamazlarsa, *Rey* ve *İsfahan*'i içine alan *Cibâl (Irak-ı Acem)* eyaletine gideceklerdir.

5. Dikkate şayan olan nokta, Tuğrul'un buraları Selçuklulara ait telâkki etmesidir. Gördüğümüz gibi bunun sebebi, bu bölgenin, umumiyetle kendilerinden önce buralara gelmiş Türkmenlerin elinde bulunmasıdır. Buna göre, Tuğrul bu Türkmenleri de kendisine tâbi sayıyor demektir. Bu, onun bu hususta izhar ettiği ilk telâkkidir. Daha sonra muhtelif vesilelerle aynı telâkkiyi ifade edeceğini göreceğiz.

6. Yine Tuğrul'a göre, geniş ülkeleri ve büyük bir ordusu olan Sultan Mesud, onların peşinden gelmiyecektir. Zira, O Selçukluların savaş kudretlerini öğrenmiştir. Bu mütalaalar hem mesnetsizdir, hem de bunlarda tezat mevcuttur. Çünkü bu hükmü hangi esasa ve emsale istinaden verdiğini söylememektedir. Sonra kudretli olduğunu kabul ettiği bir hükümdarın niçin takip etmiyeceğini anlamak güçtür.

7. Tuğrul, sözlerini, zayıf telâkki ettiği yerleri almayı tavsiye etmekle bitiriyor.

8. Onun bu sözlerinden çıkarılabilecek nihai netice ise şudur: Tuğrul'un bu ifadesi bütün tezadlarına ve menetsizliklerine rağmen şekil bakımından doğru ve hattâ mantıklı görünmektedir. Nitekim içtimadakiler önce bu fikirleri kabul etmişlerdir.

Çağrı Bey Davud'un bu husustaki mütalaalarına gelince, şöyle sıralanabilir:

1. Böyle bir hükümdarla başlangıçtan itibaren ya hiç uğraşmamak lâzımdı yahut da onunla mücadeleye girişikten sonra sonuna kadar devam etmek lâzımdır. Görülüyor ki, Dâvud, Mesud'un kudretli ve geniş bir devletin başında bulunduğu yolundaki Tuğrul'un görüşünü kabul ediyor; hareket noktasında birleşmelerine rağmen, ona karşı takip edilecek siyasette Tuğrul'dan tamamiyle ayrılıyor. Bu itibarla Dâvud karşılıklı takip edilecek siyasette Gazneli vezirle aynı fikirdedir. Gördük ki, vezir iş bu safhaya girdikten sonra, Selçuklulara karşı mücadeleyi bırakmamak lüzumunu müdafaa etmiş ve tezini kabul ettirmişti.

2. Dâvud, tezini esaslı mesnedlere oturtuyor. Ona göre, Mesud, kendisine karşı yapılan savaşlar dolayısıyla Selçuklulara husumet beslemektedir. Sonra bir kaç vilâyeti Selçuklular tarafından harap edilmiştir. Bu sebeple, bu defa Selçuklular, kendisiyle savaş yapmadan çekilseler bile, o peşlerini bırakmıyacaktır.

3. Halbuki savaş zaferle neticelenirse, Selçuklular "bütün cihanı" ele geçireceklerdir. Onun tezine göre, en kuvvetli yere darbeyi vurmak ile nihai netice kolaylıkla istihsal edilmiş olacaktır.

4. Mağlup edilirlerse, kaçmağa da imkân yoktur. Görülüyor ki, Davud'a göre, savaşarak mağlup olmakla, savaş yapmadan çekilmek

arasında fark yoktur. Zira Selçuklular savaş yapmadan çekilip giderlerse, Sultan Mesud bunu, onların korkup kaçtığı şeklinde tefsir edecek, peşlerine düşmekle kalmıyacak, bu suretle nüfuzu çok artacağı için diğer devletleri de Selçuklular üzerine hücumu teşvik edecektir. Bu suretle Selçukluların kurduklarını gördüğümüz ittifak sistemleri yıkılacağı gibi, dostlar, düşman olacaktır. Şu halde tek çıkar yol, bu neticeleri peşinen kabul ederek, büyük bir azimle savaşmaktan ibarettir. Sonra zafer büyük mükâfatlar vadetmektedir.

5. Burada üzerinde asıl durulması icap eden nokta, Selçukluların siyasî hedefleridir. Onlar cihanı fethetmek iddiasındadırlar. Bunun için de karşılarında tek engel, Gazneliler devleti'dir. Cihan tâbirinden içine girdikleri İslâm dünyasını kasdettikleri kabul edilirse, Davud'un bu görüşünün nasıl büyük bir sadakatle gerçekleştirilmiş olduğunu aşağıda göreceğiz.

6. Zafere ulaşmak için Dâvud tek başına son defa bizzat Sultan Mesud'la yaptığı savaştan edindiği tecrübelerin neticelerini bildirmekte ve bunlardan istifadeyi tavsiye etmektedir.

7. Nihayet Dâvud, ellerinde bulundurdukları üstünlüğü, açıkça ifade etmektedir: Selçuklu ordusu çektiği sıkıntılardan kurtulmuş ve dinlenmiş bir haldedir. Buna mukabil çölden doğru gelen Gazne ordusu hâlâ güçlükler içindedir.

Bu mütalaalarıyla zamanın siyasî telâkki ve düşüncelerini kavradığını gösteren ve aksettiren Dâvud, böylece Selçukluların umumî siyasetine bir defa daha müessir oldu. Mesele Dâvud tarafından daha derin sebeplerle bu şekilde ortaya konulduktan sonra Tuğrul da fikrinden vaz geçiyor, bu görüşü tasvip ediyor ve derhal tatbika geçiyor.

Tahlilini yaptığımız bu mektubu okuyan hükümdar, bir az daha sü-kûnet buldu. Şu halde daha önce aynı hükümdarın telâş ve heyecanı gözönünde tutulacak olursa, bu mektubun onun üzerinde bıraktığı ilk tesir müsbet demektir. Fakat kendisine mektubu tekdin eden sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Sehl Zûzenî'ye söylediği sözler, onun içinde bulunduğu şartları idrâk ettiğini göstermektedir. Gerçekten hükümdar, bu devlet adamına, karşısında karışık bir iş bulunduğunu, başlangıçta bu istikamette (*Merv*) gelmektense *Herafa*. gitmenin ve bu kavimle *sulh yapmanın* en doğru bir hareket bulunduğunu, fakat bugün böyle hareket etme zamanının geçtiğini itiraf etmiştir. Ona göre, işi Tanrının takdirine bırakmaktan başka çare yoktur. Zira "kendisinin gevşek (*kâhil*) ve korkak (*bed-dil*) ordusu karşısında 16.000 cesur atlı büyük bir âfet olur".

Aynı mektup bütün ileri gelen devlet erkânına okundu ve moralleri kuvvetlendi. Zira onların hep birden izhar ettikleri kanaat, Selçukluların (Gaznelilerden) çok korkmuş oldukları merkezinde idi. Görülüyor ki, onlar, meseleyi çok daha dar bir cephesinden almakta ve tek taraflı, daha açığı, gönüllerinin istediği şekilde tefsir etmektedirler.

Söz alan vezir, mektuba istinaden bu meselede esas rolü Davud'un oynadığını belirtmiş ve iş işten geçmek üzere olduğunu, bir karışıklık (*haleli*) çıkmadan kendilerini *Merv'e* "atmak" için gayret sarfedilmesi icap ettiğini ve hasımların durumları gizli habercilerin bildirdikleri gibi olduğuna göre ancak orada bu işe bir veçhe verilebileceğini ifade etmiştir. Görülüyor ki, o da mektubun tesiri altındadır. Ona göre, kendileri bakımından da, Selçuklular bakımından da kat'i netice *Merv'de* alınacaktır. Şu halde, vezir dikkat edildiği takdirde, bütün müşküllere rağmen yolda esas itibariyle bir mağlubiyete uğranacağını düşünmemektedir. Onun bu fikirlerinden yolda mümkün olduğu kadar savaş verilmemesi kanaatinde olduğunu istidlal etmek de kabildir. Bütün bu izahattan çıkan nihai neticeye gelince, hükümdar dahil bütün askerî ve sivil erkânın, bu mesele üzerinde aynı karara varmış oldukları görülüyor. Bunu kaynak da teyid etmektedir.

Bütün gece savaş hazırlığı yapıldı. Kumandanlar (*sâlârân*) orduda nizamı bozmak teşebbüsünde bulduklarını gördüğümüz tek atlılara nasihatler ettiler, ümitler verdiler. Böylece ordunun maneviyatını kuvvetlendirmeye çalışıldığı görülüyor.

Bizzat hükümdar, saray gulâmları kumandanı olan Beydoğdu'nun muavini (*halife*) Ertekin'i, çavuşlarını ve serkeş gulâmları huzuruna çağırdı; söylenmesi icap edeni söyledi ve çok uyanık bulunmalarını emretti. Kaynağın ifadesine göre, Beydoğdu'nun çağrılmaması kötü bir tesadüftü. Zira gulâmların hükümdarı (*emir*) mesabesinde olan Beydoğdu gücendi. Bunun ne ifade ettiğini biraz aşağıda göreceğiz.

Ertesi gün (22 Mayıs 1040-7 Ramazan 431 Perşembe) Sultan atlandı. Ordu tam harp nizamında harekete geçti. Daha bir fersah gidilmişti ki, Selçuklular sağdan soldan büyük guruplar halinde göründüler ve savaşa giriştiler. İş sarpa sardı. Çünkü Selçuklular her taraftan saldırıyorlardı. Gazne ordusu gayet zayıf bir müdafaa gösteriyor ve "çaresiz" savaşıyordu. Bunu gören Selçuklular daha da cesaretleniyorlardı.. Böylece Gazne ordusu savaşa savaşa ilerliyordu. Müellif Beyhakî, Sultan'a ait gulâmların (*gulâmân-ı sultanî*) kaçarak Selçuklular tarafına geçenlerle buluştuklarına ve develere binmiş sultanî gulâmlarla görüşüp konuştuklarına bir kaç defa şahit olmuştur. İhtiyar hâcib Beydoğdu'dan, gulâmlara dair ne tedbir alınması gerektiği veya bir gulâm kıtasının herhangi bir yere gönderilmesi icap edip etmediği hususunda bir şey sorulduğu zaman, "Ertekin bilir, Sultan ona ve sechenklere emir verdi. Ben bir şey bilmiyorum. Elimde bir şey yok. Benden ne istiyorsunuz?" diyordu. Nitekim gulâmlar işi gevşek tutuyorlardı. Selçuklular, her an daha cüretkâr, Gazne ordusu ise gittikçe daha yavaş (*kâhil*) hareket ediyordu. Buna mukabil Gazne ordusu ileri gelenleri (*ayan*) ve kumandanlar, Sultan'la birlikte iyi çalışıyorlardı. Bizzat Sultan Mesud mızrak ile hücumlar yapıyordu. Kendisini ele verecekleri gün gibi anlaşıldı. Bu

gün bir bozgunun (*halel*) başgöstermemiş olmasına hayret edilir. Çünkü elde hiç bir şey kalmamıştı. Selçuklular bir çok deve ve "kumaş" götürmüşlerdi. Öğleye kadar cenk edildi ve menzile kadar savaşıldı, (baş) kesildi. Öyle ki, hareket edilen yerden suyun kenarına kadar 3 fersahlık yol vardı. Gazne ordusu "çılginlar gibi" (*dilşudegân*) tertipziz bir tarzda suyun kenarına indi. Herkes ümitsizdi. Büyük bir bozgun (*heleli*)un vukubulacağı anlaşıldı. Ordu mensupları gizlice—süratli olmaları bakımından dışı—develeri hazırlamağa, kuvvetli atları yedeğe almağa, mal (*kâlâ*) ve paralarından endişe etmeğe ve tıbbı "kıyamet kopacakmış gibi" birbirleriyle vedalaşmağa başladılar.

Bizzat hükümdar son derece ümitsizliğe düşmüştü. Bütün müşküller altında mümkün olan celâdeti gösteriyordu. Nihayet ikindi, üzeri bir toplandı tertip etti. İleri gelenleri çağırırdı. Bir çok sözler söylendi. Münakaşalar sonunda şu noktalarda fikir birliğine varıldı: "*Merv'e* iki konaklık (*menzil*) mesafe kalmıştır. Bu günkü gibi ihtiyatlı davranmalıdır. Zira *Merv'e* vardığımız zaman bütün maksat hasıl olacaktır. Tek atlılar bugün hiç iş yapmadılar. Hindliler de çalışmıyorlar ve diğer askerlerin de manevî kuvvetini kırıyorlardı. Her yerde, 10 Türkmen 500 kişiye hücum ediyor, onlar ise kaçıyorlar. Ne oldu ki kaçıyorlardı, bilmiyoruz. Halbuki Hârezm cengini bunlar yaptılar. Sonra saray gulâmlarının gayret göstermeleri lâzımdır. Zira onlar merkez (*kalb*)i teşkil ediyorlar. Halbuki bugün hiç iş görmediler."

Sultan Mesud, Beydoğdu'ya gulâmların neden savaşmadıklarını sordu. Beydoğdu, daha fazla atları bulunmadığı, ellerindekilerin de otsuzluktan zayıf düştükleri, bununla beraber, bugün ellerinden geleni yaptıkları cevabını verdi ve şunları ilâve etti: Bendeleri bugün onların kulağını çekeyim ki, yarın mümkün olan gayreti gösterebilirler."

Böyle bir çok süslü (*nigârîn*) sözler söylendi ve içtima dağıldı. Sultan Mesud, sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Sehl Zûzenî ile veziri ayrıca huzuruna kabul etti. İlk sözü hükümdar aldı: " İş işten geçiyor, tedbir nedir?" dedi.

Vezir: "(Buralara) gelmemeli idi. (Buralara gelmeyi) söyledikleri zaman, bendeleri (bunun aleyhine) feryat ediyordum. Ebû Sehl şahidimdir. Bugün (bu şartlar altında) geri dönmek olmaz. *Merv'e* yaklaştık" dedi ve kumandanlar arasındaki rekabetin giderilmesini tavsiye etti.¹ Bilhassa Beydoğdu'nun gönlünün alınmasını lüzumlu sayıyordu. Vezire göre, eli ayağı tutmaz ihtiyar bir Türk olmasına rağmen, gulâmlar onun emrinden çıkmazlar. Hattâ o öl dediği zaman ölürler. Onun gönlü alınırsa, "gulâmlar iş yaparlar ve hasımlar. artık tehlike teşkil etmezler. Hindistan salarlarının da kulaklarını çekmek lâzımdır."

¹ Kaynakta bildirildiğine göre, önce Beydoğdu ile Abdul-Celil Hasan arasında Herat'da bir hadise olmuştur. Sonra yine Beydoğdu ile Ertekin'in arası yukarıda bahsettiğimiz mesele yüzünden bozulmuştu. (Bk. Beyhakî, nşr. Gani, s. 621; S. Nefis î, zs. 755.)

Beydoğdu'ya bir adam gönderildi. Hükümdar onu yalnız olarak huzuruna davet etti ve kendisine çok iltifatta bulundu. "Sen benim amcam yerindesin" cümlesiyle başlayan sözler sarf ederek gönlünü almağa çalıştı. Zafer kazanılıp da *Gazne'ye* dönünce, kendisine ne iyilikler yapacağını sayıp döktü. Rakiplerini cezalandıracağını söyledi. Ertekin'i de hâcibliğe kendisi istediğini, lâyük değilse uzaklaştıracağını bildirdi.

Beydoğdu kendisine lâyük olduğundan fazla iltifatta bulunulduğunu söyledi. Diğer kumandanlarla arasında bir rekabetin mevcudiyetini kabul etmedi. Zira onlardan intikamını alabilecek kudrette olduğunu iddia etti. Ertekin'in de mevkiine lâyük bir kimse olduğunu tasdik eyledi. Gulâmlarının iş yapmamasının atsız olmalarından ileri geldiğini, hükümdar 200 seçkin arap atı verdiği takdirde işlerin iyi gideceğini söyledi. Hükümdar, bu atların bu gece verileceğini vadetti.

Hindliler de çağrıldı¹ ve azarlandı. Hind kumandanları şu ifadede bulundular: "Adamlarımızın aç, atların zayıf olduğunu hükümdara söylemeğe utandık. Zira dört günden beri bizden hiç kimse (kendimiz için) un, (atlar için) arpa bulamamıştır". Bundan sonra ellerinden geleni yapacaklarını, bu gece diğer arkadaşlarına da gerekeni söyleyeceklerini bildirdiler.

Sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Sehl, bütün bu tedbirlere rağmen pek şaşkın ve kederli idi. O da gulâmlarını çağırdı. Her ihtimale karşı (sahrada) hazır bulunmalarını söyledi ve müellif Beyhakî'ye endişelerini izhar etmekten çekinmedi. Bunun üzerine Beyhakî de kendi ihtiyat tedbirlerini aldı.

Hükümdar da gecenin büyük bir kısmını çalışmakla geçirdi. Gulâmlara atlar verdi. Hazine meselesinde ve her hususta ihtiyatlı bulunmalarını emrediyordu. Bütün salarlar ve kumandanlar aynı şekilde hareket ettiler².

Yine harekât safhasına geçmeden önce verdiğimiz bu izahattan çıkan neticeleri, usulümüz gereğince, madde madde tesbit edelim :

1. Bu izahata göre, Selçuklular hücumda, Gazne ordusu ise müdafaadadır. Bu, daha önce alınan kararlara da uygundur.

2. Gazne ordusu müdafa vazifesini bile yapamamaktadır. Hattâ savaştıkları yerde Selçuklular tarafına geçen Gazne ordusunun eski mensubu gulâmlarla Gazne ordusunda kalan gulâmlar, gayet dostane münasebette bulunmaktadırlar.

3. Gazne ordusunun ciddi savaşmamasının asıl sebebi, yukarıda izah edildiği şekilde, kumandanlar arasında mevcut rekabettir. Bunlardan saray gulâmlarının kumandanı ihtiyar Beydoğdu, hükümdarın emirlerini dinlemeyecek kadar ileri gitmektedir. Kendisinin gönlünü almak için hükümdarın nasıl uğraştığını gördük. Türk soyundan Beydoğdu,

¹ Metinden anlaşılıyor ki, hindliler hükümdarın huzuruna çağrılmamışlardır. Fakat kimin veya kimlerin huzuruna çağrıldıkları da söylenmemektedir.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 620-622; nşr. S. Nefisî, s. 753-56,

hükümdarın huzurunda rekabetin, savaş isteksizliğine sebep olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, tek sebep, atların zayıf olmasıdır. Hükümdardan sadece 200 at istemesinden anlıyoruz ki, bu da bir bahanedir. Acaba onun savaş vermek istememesinin asıl sebebini, karşılarında bulunanların da kendisi ve maiyeti gibi Türk olmalarında aramak mümkün değil midir? Elimizde sarih delil bulunmamasına rağmen bu husus kolay kolay red edilemez.

4. Gazne ordusunun bu isteksizliğini anlayan Selçuklu ordusu gittikçe daha şiddetli çarpışmaktadır. Neticede onlar bir çok deve ve kumaş elde etmişlerdir. Bundan anlaşılıyor ki, Selçukluların bu andaki hedefleri, nihai netice almak değildir; daha ziyade ganimet ele geçirmektir. Bu, kaynakta Gazne ordusunun bozguna uğramaması dolayısıyla hayret edilmesinden de anlaşılmaktadır.

5. Görünüşe göre, ordunun bozguna uğramasına' mani olanlar, sadece ileri gelen kumandanlarla Sultan Mesud'dur. Onlar büyük bir gayretle savaşmışlardır.

6. Ordu gelişi güzel bir suyun kenarına inebilmiştir. En basit neferinden hükümdara varıncaya kadar herkes ümitsizdir. Bir bozgunun olacağı kanaati herkese hâkimdir. Daha ortada bir şey yok iken, hükümdar dahil , herkes firar hazırlığı yapmağa başlamıştır.

7. Bu şartlar altında hükümdar son bir harp meclisi toplamıştır. Uzun münakaşalardan sonra daha önce alınan kararda bir değişiklik yapılmamıştır: Hedef *Merv'e* ulaşmaktır.

8. Yine bu toplantıda, ordunun savaşmadığı, meselâ 10 Türkmenin 500 kişiyi püskürttüğü müşahede edilmiş ve bunu giderecek tedbirler üzerinde durulmuştur (saray gulâmlarının savaşmalarını temin için kumandanları Beydoğdu'nun gönlünün edilmesi teşebbüsü, Hint askerlerinin savaşmalarını temine gayret v. s.).

9. Harp meclisindeki münakaşalar ve alınan kararlar, Sultan Mesud'u tatmin etmemiş olacak ki, o, ayrıca vezir ve sâhib-i divân-ı risâlet Ebû Sehl ile müşavere etmek lüzumunu duymuştur.

Vezirin, yeni olarak söylediği tek şey, kumandanlar arasındaki rekabetin giderilmesini tavsiye etmesidir. Bu tavsiye yerine getirilmiş ve muhtelif sebeplerle hükümdara güvenmiş olan Türk Beydoğdu'nun gönlü alınmıştır. Ayrıca Hindlilere de tenbihlerde bulunulmuştur. (Niçin savaşmadıkları sorulduğu zaman onların verdikleri cevaplar çok dikkate şayandır). Alınan bu tedbirlerin ne dereceye kadar müessir olduğunu harekât safhasında göreceğiz.

Bu izahattan çıkan nihai netice ise, Gaznelilerin, daha şimdiden mağlubiyeti kabul etmeleri ve ona göre tedbirlerini almağa başlamalarıdır (firar hazırlıkları).